

Perspectiefgerichte en talentgedreven welzijnszorg

Werken aan de rafelrand

Dr. G.T. (Toby) Witte

■ openbare les

Perspectiefgerichte en talentgedreven welzijnszorg

Werken aan de rafelrand

Colofon

ISBN: 978 9051 798 135

1st edition, 2012

© 2012 Toby Witte

Fotografie omslag: Arie Kievit

Dit boek is een uitgave van Rotterdam University Press van Hogeschool Rotterdam
Dienst Concernstrategie
Postbus 25035
3001 HA Rotterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgever.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.
Every reasonable effort has been made to trace copyright holders of material reproduced in this book, but if any have been inadvertently overlooked the publishers would be glad to hear from them.

Perspectiefgerichte en talentgedreven welzijnszorg

Werken aan de rafelrand

Openbare les

Dr. G.T. (Toby) Witte

Lector Maatschappelijke Zorg
Instituut voor Onderzoek & Innovatie
Hogeschool Rotterdam

15 november 2012

Rotterdam University Press

Inhoud

	pagina
Inleiding	7
01. Participatie en integratie	11
Risicjongeren, kwalificatieplicht en arbeidsmarkt	12
02. Pionieren in Rotterdam	17
Overbelasten en niet-willers	17
Jeugdwerkloosheid	19
03. Kanteling en heroriëntatie	23
Fragmentatie	25
Onmisbare streetwise werkers	26
04. Perspectiefgerichte welzijnszorg	29
Talentgedreven welzijnszorg	33
05. Werken aan de rafelrand	39
TouR	40
Nawoord	43
Lijst van gespreksrondes	44
Over de auteur	47

Inleiding

Een van de uitdagingen waar we in Nederland voor staan, ligt in het opleiden van meer jongeren voor de arbeidsmarkt. Niet alleen kansrijke jongeren maar vooral ook kansarme jeugdigen. Ook zij hebben recht op een perspectiefvolle toekomst. Zorgwekkend is nog altijd het aantal voortijdige schoolverlaters zonder startkwalificatie. Door een opeenstapeling van problemen lukt het ze niet hun opleiding af te maken. De kans op het vinden van werk is beperkt, zeker in de huidige tijd van economische recessie: ze belanden thuis op de bank, op straat of raken betrokken in illegale activiteiten. Alleen al Rotterdam telt ruim 4500 kwetsbare jongeren tussen 17 en 23 jaar van wie niet duidelijk is wat ze overdag doen. Behalve het ontbreken van een zinvolle dagbesteding heeft een groot deel van hen allerlei problemen op het gebied van schuld, wonen, werken, inkomen, gezin en gedrag.¹ Daarnaast hebben we van doen met overbelaste scholieren in de leerplichtige leeftijd, die het risico lopen hun opleiding voortijdig af te breken. De regio Rotterdam telde rond 2010 circa 11.000 mbo-leerlingen die overbelast waren oftewel 33% op het totale bestand van 34.000 mbo-leerlingen. In het voortgezet onderwijs zouden circa 600 scholieren overbelast zijn oftewel 2%.² Dit alles is betreurenswaardig want onder deze jongeren bevinden zich toch velen met talentvolle potenties die niet of onvoldoende worden benut.

Het openstaande vraagstuk is niet alleen een onderwijsprobleem dat uitsluitend binnen het onderwijssysteem moet worden opgelost. Om risicojongeren te helpen bij de vergroting van hun kansen op sociale inclusie, sociale stijging en het bevorderen van burgerschap, zijn buiten of beter gezegd in samenwerking met het onderwijs (scholen) innovatieve sociale professionals aan de frontlijn nodig. Echter, de zorg- en welzijnssectoren zijn tot op heden versnipperd georganiseerd en functioneren onvoldoende aanvullend op elkaar onder andere door gebrek aan samenhang, samenwerking en kennisuitwisseling. Dit vermindert de slagvaardigheid en het probleemoplossend vermogen van sociale professionals om risicojongeren een perspectief op onderwijs en de arbeidsmarkt te bieden of op zijn minst maatschappelijk zinvol te laten participeren. Daar zal een en ander aan moeten veranderen. Nodig is een kanteling van verzorging naar activering waarbij nieuwe oplossingsarrangementen oftewel vernieuwingen van het 'zorgdenken' centraal staan.³ Recente wet- en regelgeving zoals de Wet Maatschappelijke Ondersteuning, de Wet Werken naar Vermogen, de stelselherziening Passend Onderwijs en de decentralisatie van de Jeugdzorg stimuleren deze omslag. Het gaat minder om hulp en zorg bieden en meer om het bevorderen van zelfredzaamheid en eigen kracht oftewel participatie, meedoen. Daar is nog een lange weg te gaan. De tendens is dat zorg en welzijn smelten tot wat we zouden kunnen noemen 'welzijnszorg'. De noodzaak daartoe wordt, behalve door het overheidsbeleid min of meer afgedwongen, ook gevoeld binnen de zorg- en welzijnssector zelf.

¹ Gemeente Rotterdam (2011). *(Deel)programma Kwetsbare Jongeren in Rotterdam*, Rotterdam: GGD, SoZaWe en JOS.

² Research voor Beleid (2011). *Overbelaste jongeren en voorzieningen in Rijnmond*, Zoetermeer.

³ Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn & Sport (2010). *Welzijn Nieuwe Stijl*, Den Haag: VWS, MO-groep en VNG.

“De samenwerking in Rotterdam is hard nodig. Er zou door het opbouwwerk meer met het maatschappelijk werk en de wijkverpleging moeten worden opgetrokken. Zeg maar multidisciplinaire teams vormen. Nu staan de partijen enigszins op afstand van elkaar”.

“Ik ben een voorstander van integratie van zorg en welzijn. Het welzijnswerk als apart instituut blijft niet langer dan vijf jaar bestaan.”

“We gaan het in de zorg- en welzijnssector alleen redden als er vernieuwing komt. De sectoren moeten het vooral zelf en samendoen. Wij moeten ons zelf de vraag stellen: wat kan er anders?”

De vraag is hoe die samenwerking tussen welzijn, zorg en onderwijs te bewerkstelligen. Over welke andere (nieuwe) competenties sociale professionals moeten beschikken om een meer perspectiefgerichte en activerende welzijnszorg voor risicjongeren van de grond te tillen. Anders geformuleerd:

Wat voor type professional is in de ‘welzijnszorg’ nodig om risicjongeren effectief te coachen naar en op school, naar en op de arbeidsmarkt en in hun sociale en persoonlijke omgeving om sociale uitsluiting te voorkomen en integratie te bevorderen? Hoe kunnen we - Hogeschool Rotterdam en het werkveld - dit met elkaar realiseren?

We behandelen deze vragen in een vijftal delen. In het eerste deel van deze openbare les staan we kort stil bij het duiden van de bredere context en het conceptuele kader inzake het participatie- en integratievraagstuk van risicjongeren. Scholing en arbeid zijn van eminent belang. Het bestrijden van voortijdig schoolverlaten, via leerplicht en kwalificatieplicht, is noodzakelijk want jongeren zonder startkwalificatie maken minder kans op de arbeidsmarkt. Lastig is bovendien dat bij het bereiken van de leeftijd van 18 jaar er veel ten nadele van risicjongeren verandert qua mogelijkheden van begeleiding en financiering. Nog los van dit alles moeten we constateren dat de arbeidsmarkt zich momenteel ongunstig ontwikkelt en de concurrentie tussen jeugdige werkzoekenden, zeker voor laagopgeleiden, groot is. In het *tweede deel* gaan we nader in op de ontwikkelingen en knelpunten in Rotterdam. Rotterdam staat met zijn ruim 600.000 inwoners bekend als een stad met hardnekkige samenlevingsproblemen waaronder die van het voortijdig schoolverlaten, een gemiddeld laag opleidingsniveau en een relatief hoge jeugdwerkloosheid. Ondanks alle inspanningen - projecten, proeftuinen, experimenten, aanvals- en actieplannen - lijken de problemen aan te houden. In het *derde deel* zoomen we in op de noodzakelijk veronderstelde kanteling van zorg naar activering en participatie (ontzorgen en meedoen) en wat deze omslag betekent en inhoudt voor de complex georganiseerde ‘welzijnszorg’: meer samenwerken, meer samenhang, meer kennisdeling. We zullen duidelijk maken dat een krachtige en doelgerichte inzet van jongerenwerkers,

opbouwwerkers, straat- en buurtpedagogen onontbeerlijk is voor de maatschappelijke participatie en het actief terugleiden van risicojongeren naar onderwijs en arbeidsmarkt. In het *vierde deel* houden we een pleidooi voor een meer perspectiefgerichte en activerende vorm van 'welzijnszorg'. Er is een groeiende behoefte aan breed inzetbare sociaal ondernemende en competente talentgedreven professionals. Wat betekent dit voor de visie en strategie van de Hogeschool Rotterdam en voor het opleiden van aankomende professionals in het Instituut Sociale Opleidingen, het Instituut voor Lerarenopleidingen en andere opleidingen? Wat houdt een en ander in voor hun onderlinge samenwerking en die met het werkveld in de regio Rotterdam? In *deel vijf* bekijken we wat de innovatieve rol en het praktijkgerichte onderzoek van het lectoraat Maatschappelijke Zorg Risicojongeren binnen het kenniscentrum Talentontwikkeling bij dit alles kan betekenen.

Voor deze openbare les is geput uit al dan niet gepubliceerde en vrij toegankelijke documentatie (literatuur, evaluaties, rapportage en beleidstukken). Daarnaast heeft een inventariserende consultatieronde plaatsgevonden, formele en informele gesprekken, met partners (instellingen en organisaties) op het terrein van de 'welzijnszorg' in Rotterdam en uiteraard ook met collega's binnen en buiten de Hogeschool Rotterdam. Het doel is te achterhalen hoe deze *stakeholders* naar de huidige situatie en toekomst kijken in het kader van de omslag van zorg naar participatie en of nieuwe vormen van welzijnszorg nodig zijn. De onderwerpen die in deze gesprekken aan de orde kwamen, waren: de visie van de organisatie op het perspectiefgericht werken met risicojongeren, de activiteiten en samenwerking die op dit terrein zijn en worden ontplooid, en de daarvoor benodigde kennis en innovaties. Deze gesprekken leverden relevante informatie op die impliciet is verwerkt in de tekst. Opvallende en interessante uitspraken zijn in aparte tekstkaders opgenomen. Uit privacyoverweging zijn deze citaten anoniem gemaakt.

01. Participatie en integratie

Scholing en arbeid zijn gerelateerd aan het verzorgingsregime in Nederland. Een regime dat qua verzorgingsfuncties de laatste decennia een transformatie doormaakt van het klassieke ‘verzorgen en verzekeren’ naar een doortastend ‘verheffen en verbinden’, met andere woorden: van verzorgingsmaatschappij naar een participatiemaatschappij. De uitdaging voor het onderwijs ligt vooral in het investeren en beter vormgeven van de verheffingsfunctie. Enkele doelen zijn: het tegengaan van schoolverzuim, bestrijden van voortijdig schoolverlaten en het bevorderen van de doorstroom naar het middelbaar beroepsonderwijs en de arbeidsmarkt. ‘Verbinden’ door ontmoeten, het creëren van sociale samenhang en netwerken, is de andere noodzakelijke functie voor participatie.⁴ De transformatie van verzorging naar participatie vereist continue maatschappelijke betrokkenheid en aandacht, zowel binnen als buiten het onderwijs, om jongeren een toekomstperspectief te bieden.

Het gaat erom te voorkomen dat onderaan de maatschappelijke ladder een groep lager opgeleide en minder bedeelde pechvogels permanent blijft bungelen. Vooral de groep kwetsbare mensen die in het maatschappelijke krachtenspel niet tot hun recht komen. Dat is nodig, want, er is sprake van een toenemende ‘meritocratisering’ van de samenleving waarin individuele inzet, prestaties, inspanningen en het opleidingsniveau absolute voorwaarden zijn voor iemands stijngskansen. Toch moeten we beseffen dat helaas niet iedereen zonder meer kan meekomen. Door de groeiende wedijver en individualisering ontstaat er bij sociaal zwakkeren een groter wordende onzekerheid over de plaats die ze als individu binnen een competitieve (diploma)samenleving innemen. Jongeren staan op tamelijk jeugdige leeftijd voor de reusachtige opgave hun eigen leven te plannen en cruciale keuzes te maken die van invloed zijn voor hun verdere levensloop. Echter, bij sommigen ontbreekt nu eenmaal het vermogen en omstandigheden het eigen talent op eigen kracht tot ontplooiing te brengen met het afbreukrisico aan de zijlijn van de samenleving te belanden.⁵ Maatschappelijke participatie en arbeidsparticipatie zijn daarom essentieel om toekomstige armoede, werkloosheid en afhankelijkheid van bijstand te vermijden. Participatie is dus zowel een economisch als een sociaal vraagstuk. Inkomen, het hebben van een baan, draagt bij aan: maatschappelijke integratie, onafhankelijkheid en gezondheid (fysiek en psychisch welbevinden).⁶ Positieverbetering hangt samen met onderwijs, arbeid en netwerken, met andere woorden het beschikken over cultureel, economisch en sociaal kapitaal. Wie voldoende

⁴ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006). *De verzorgingsstaat herwogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*, Amsterdam: Amsterdam University Press; zie ook: T. Witte & T. Notten (2008). ‘Zorgen. Boeien en binden. Een internationale vergelijking van enkele interventies rond voortijdig schoolverlaten’, *Sociale Interventie (JSI)*, 17, nr. 1, p. 5-14.

⁵ T. Witte (2006). ‘Gemankeerd burgerschap. Het democratisch onbehagen van jongeren’, in: T. Notten (red.), *Een omgekeerde generatieconflict? De jeugd verdient de toekomst*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, p. 51-60; M. Bovens en A. Wille (2011). *Diplomademocratie. Over de spanningen tussen meritocratie en democratie*, Amsterdam: Bert Bakker; Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2011), *Advies: Nieuwe ronde, nieuwe kansen. Sociale stijging en daling in perspectief*, Den Haag: RMO.

⁶ R. Gründemann en B. Fruytier (2012). ‘Participatie van laagopgeleiden in Nederland’, in: J. van Eijken, H. van Ewijk & H. Staatsen (red.), *Samenleven is geen privézaak. Sociaal werk en actief burgerschap*, Amsterdam: Boom, p. 124-125.

van dit kapitaal heeft zal niet snel op de onderste trede van de maatschappelijke ladder blijven steken. Voor het vooruitkomen en het omhoog gaan is het bruggen slaan naar andere groepen mensen en toegang verwerven tot instituties, *bridging* en *linking*, even belangrijk als de binding, *bonding*, binnen de eigen sociale groep.⁷ Dit heeft alles van doen met sociale integratie.

We spreken van een geslaagde sociale integratie wanneer individuen of groepen op een volwaardige wijze deel kunnen uitmaken van allerlei aspecten en onderdelen in de samenleving en zich blijkbaar in belangrijke mate hebben aangepast aan de dominante cultuur. De socioloog Engbersen onderscheidt drie dimensies van integratie: een functionele, een morele en een expressieve dimensie.⁸ De *functionele dimensie* betreft de coördinatie van het handelen. Bij jongeren is dit de mate van succesvol geïntegreerd zijn op school en de arbeidsmarkt. Het betekent aanpassen en meedoen aan het maatschappelijk bestel. De *morele dimensie* omvat het zich eigen maken van normen en waarden voor het samenleven. Normen die het onderlinge sociale verkeer mogelijk maken, zoals normen die het sociale gedrag (wat mag/moet wel of niet) reguleren en duiden op allerlei sociale verplichtingen. De *expressieve dimensie* heeft betrekking op particuliere waarden die uitdrukking geven aan de identiteit van mensen. Bijvoorbeeld in hoeverre jongeren hun individuele en gedeelde identiteit vorm kunnen geven en ontwikkelen. Het is de taak van het onderwijs en de zorg- en welzijnssector jongeren te begeleiden en te coachen bij het vinden van een juiste balans tussen de functionele, morele en expressieve dimensies in de route naar scholing, arbeid en maatschappelijke participatie. Voorkomen dient te worden dat het accent, zoals de huidige tijd lijkt te eisen, primair komt te liggen op de functionele en morele dimensie dat wil zeggen het volledig aanpassen aan de dominante orde. Integratie en opvoeden van kwetsbare jongeren en risicjongeren gaan ook over identiteitsontwikkeling - het bieden van ruimte voor persoonlijke expressie en ontplooiing. Het heeft te maken met twee W's: weten en werken oftewel onderwijs en arbeidsmarkt en het ontdekken wie je bent, wat je kan en wil. Immers, talentontwikkeling en sociale stijging zijn niet uitsluitend gebaat bij louter en alleen uniformiteit of gelijkenschakeling maar juist bij pluriformiteit. Sociale professionals dienen daar in hun beroepsuitoefening oog voor te hebben. We komen hier nog later op terug.

Risicjongeren, kwalificatieplicht en arbeidsmarkt

Tot nu toe hebben we een paar keer de termen 'kwetsbare jongeren' en 'risicjongeren' laten vallen. In de literatuur, in de vele beleidsnota's en in de beroepspraktijk van het onderwijs en de welzijnszorg stuiten we naast de begrippen kwetsbare jongeren en risicjongeren op een rijke schakering aan andere (veel gebruikte) termen zoals 'zorg- en probleemleerlingen', 'overbelaste jongeren', 'niet-kunners', 'niet-willers', 'afglijders', 'drop-outs' en 'afvallers'. De geschiedenis van het jeugdbeleid staat bol van dergelijke negatieve duidingen en risicokwalificaties. Al in 1995 kreeg een door de socioloog Kees Schuyt geschreven beleidsadvies de titel mee *Kwetsbare*

⁷ R.D. Putnam (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*, New York: Simon & Schuster; M. Woolcock (2001). 'The place of social capital in understanding social and economic outcomes', *Isuma: Canadian Journal of Policy Research* 2:1, p. 1-17.

⁸ G. Engbersen (2009). 'Sferen van integratie. Voorbij segregatie en assimilatie', in: G. Engbersen, *Fatale remedies. Over onbedoelde gevolgen van beleid en kennis*, Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 57-79.

*jongeren en hun toekomst.*⁹ De meeste van de hier genoemde termen en begrippen hebben met elkaar gemeen dat ze doelen op jongeren die school voortijdig dreigen te verlaten of dit al hebben gedaan waardoor de kans op maatschappelijke uitval toeneemt. Over het algemeen komen de termen neer op een categorie jeugdigen die kampt met een meervoudige problematiek. Problemen die uiteenlopen van het onvoldoende beschikken over sociale vaardigheden en een juiste studiehouding, het hebben van ernstige gedrags- en sociaal-emotionele problemen (autisme, ADHD) tot maatschappelijke problemen die samenhangen met gebroken gezinnen, armoede, schulden, huisvesting, gezondheid, verslaving en criminaliteit.¹⁰ Kortom, jongeren die een gebrek hebben aan sociaal, economisch en cultureel kapitaal.

Verwarrend en zeker ten nadele van een effectieve aanpak en samenwerking tussen onderwijs, zorg en welzijn in de strijd tegen maatschappelijke uitval van risicojongeren is dat de ene beleidsmaatregel met daaraan gekoppelde financieringsstromen zich richt op de leeftijdscategorie van 12 tot 18 jaar, de andere op 18 tot en met 23 jaar of juist weer op de totale leeftijdscategorie van 12 tot 23 jaar. Lastig is bovendien dat op de grens van 18 jaar er veel verandert. Die knip is behoorlijk cruciaal. Beneden de 18 jaar zijn jongeren leer- en kwalificatieplichtig, en vallen ze onder de verzuimregistratie en indien nodig onder de jeugdzorg. Wanneer ze eenmaal de leeftijd van 18 bereikt hebben valt dit alles vrijwel weg en zijn de mogelijkheden tot begeleiding en financiering aanzienlijk beperkter. Sociaal en financieel neemt de eigen verantwoordelijkheid toe (bijvoorbeeld in het betalen van de zorgverzekering) en stopt de ondersteuning vanuit een zorgstructuur in een groot aantal gevallen. Met de decentralisatie van de Jeugdzorg is er de hoop dat de knip tussen 18- en 18+ minder cruciaal zal zijn. Zolang de breuk bij deze leeftijdsgrens niet goed is geregeld raken jongeren, zeker wanneer ze geen opleiding meer volgen en geen uitkering aanvragen, uit het zicht.¹¹ Dat is ook de reden waarom de grootte van de groep risicojongeren 18+ niet exact bekend is.

Een welzijnsinstelling: “Wij hebben de opdracht 750 (risico)jongeren te bereiken en te activeren. Waar die aantallen vandaan komen? Geen idee, maar we worden er straks wel op afgerekend door de gemeente”.

In menig notitie is sprake van “ongeveer”, “circa”, “bijna”, “naar schatting” en komen we aanduidingen en zinnen tegen als “aangenomen wordt(...)” en “er zijn geen betrouwbare gegevens over absolute aantallen van jongeren die aan de definitie kwetsbaar voldoen”. Om de eerdergenoemde knip deels te ondervangen en risicojongeren in beeld te krijgen wordt er gepleit de kwalificatieplicht, die van toepassing is op 16- tot 18 jarigen die nog geen startkwalificatie hebben behaald, wettelijk te verlengen tot 23 jaar.¹² De kwalificatieplicht tot 18 jaar is in 2007 ingevoerd omdat geconstateerd werd dat te veel jongeren school verlieten en zich begaven op de arbeidsmarkt zonder hier voldoende gekwalificeerd voor te zijn, - hetgeen begrijpelijk als een groot

⁹ C.J.M. Schuyt (1995). *Kwetsbare jongeren en hun toekomst. Een beleidsadvies gebaseerd op een literatuurverkenning*, Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

¹⁰ T. Notten & F. Spierings (red.) (2012). *Zorgen om de jeugd. Tussen paniek en passende voorzieningen*, Den Haag: Boom.

¹¹ De decentralisatie van de Jeugdzorg betreft de overheveling van taken en financiering naar de 430 gemeenten. De gemeenten zullen nieuwe samenwerkingen moeten aangaan. De inzet is om bestaande samenwerkingsverbanden de jeugdzorg te laten uitvoeren, waarbij de regierol in handen komt van de GGD.

¹² Onder een startkwalificatie wordt verstaan: een havo-diploma of een afgeronde opleiding op minimaal mbo-2 niveau.

economisch en maatschappelijk risico wordt gezien. In de Memorie van Toelichting aan de Tweede Kamer staat dat een geslaagde schoolloopbaan in positieve zin bijdraagt aan: “sociale cohesie, het beperken van de integratieproblematiek, het voorkomen van jeugdcriminaliteit, integratie van jongeren op de arbeidsmarkt en het vermijden van afhankelijkheid van sociale uitkeringen. De uitstroom zonder startkwalificatie leidt voor veel jongeren tot een zwakkere positie op de arbeidsmarkt”.¹³ Kortom, jongeren zonder startkwalificatie lopen een verhoogd risico in de marge van de samenleving terecht te komen en weinig toekomstperspectief te hebben.

Waarom verlaten sommige jongeren het onderwijs voortijdig? Welke factoren spelen een doorslaggevende rol? In de onderstaande tabel staan de belangrijkste redenen en ontwikkelingen voor schooluitval in de jaren 2007 tot en met 2010 in procenten weergegeven.

Tabel 1. Redenen schooluitval 2007-2010

	2007	2008	2009	2010
1. Verkeerde opleiding	43,6	51,9	29,3	33,8
2. (Geestelijke) gezondheid	9,6	5,1	21,6	19,3
3. Arbeidsmarkt	26,2	16,9	17,2	14,3
4. Problemen op school	3,6	7,7	12,4	11,7
5. Persoonlijke problemen	11,7	9,3	8,6	8,4
6. Zorgtaken	2,7	1,9	3,9	4,1

(Bron: ROA-rapport, 2011, p 75)

Verkeerde studiekeuze, (geestelijke) gezondheid en arbeidsmarkt springen in het oog als belangrijkste redenen voor het voortijdig schoolverlaten. De aantrekkingskracht van de arbeidsmarkt - geld verdienen - als argument de school voortijdig te verlaten, blijkt over de jaren heen te dalen. Daarentegen geven nog altijd relatief veel jongeren aan dat de gekozen opleiding niet aan hun verwachting voldeed. Jongens stoppen vaker dan meisjes vanwege een verkeerde opleidingskeuze of arbeidsmarkt-overwegingen. Voor leerlingen op het vmbo, havo en vwo speelt de aantrekkelijkheid van de arbeidsmarkt een minder belangrijke rol dan die voor leerlingen in het middelbaar beroepsonderwijs. Een terugkeer naar school is het minst waarschijnlijk wanneer de kansen op betaald werk groot zijn en slaagt bovendien relatief zelden wanneer jongeren - meestal meisjes - door zorgverplichting (zorgtaken), persoonlijke problemen of gezondheidsproblemen zijn gestopt. Een geslaagde terugkeer naar het onderwijs is het hoogst bij havo/vwo-leerlingen, het laagst bij mbo niveau 1 en 2 leerlingen.¹⁴

¹³ Wijziging van de Leerplichtwet 1969 en de Wet Inburgering in verband met de invoering van een kwalificatieplicht, Memorie van Toelichting, Tweede Kamer der Staten-Generaal, Kamerstukken II, 2006-2007, 30.901, nr. 3.

¹⁴ ROA (2011). *Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2010*, Maastricht: Research voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.

Een terugkeer van voortijdige schoolverlaters naar het onderwijs is noodzakelijk, want de perspectieven op de arbeidsmarkt voor laagopgeleiden zijn niet bij uitstek rooskleurig. Dit gaat helemaal op voor jongeren zonder startkwalificatie. Nederland telt grofweg 2,5 miljoen laagopgeleiden zonder startkwalificatie. Diverse onderzoeken tonen aan dat laagopgeleiden in het algemeen een slechtere fysieke en geestelijke gezondheid en daardoor een lagere levensverwachting hebben dan de middelbaar en hoger opgeleiden. In de meeste gevallen komen laagopgeleiden terecht in tijdelijke banen, fysiek belastende beroepen en zijn ze werkzaam in conjunctuurgevoelige sectoren, zoals vlees- en visverwerking, tuinbouw, horeca, kunststofverwerking, hout- en bouwmaterialen, metaalproducten of het weg- en railvervoer etc. Een lichtpuntje is wel dat de kansen op werk voor laagopgeleiden met een startkwalificatie in ieder geval gunstiger blijken uit te pakken dan voor laagopgeleiden zonder een startkwalificatie. Niettemin lopen alle laagopgeleiden tijdens economische recessies een zeer gereede kans te worden verdrongen door beter opgeleiden. Tevens neemt de concurrentie op de arbeidsmarkt toe door arbeidsmigratie uit de Europese Unie (Oost-Europa).¹⁵ Hoewel de jeugdwerkloosheid in Nederland tot één van de laagste binnen de Europese Unie behoort, baren de negatieve economische ontwikkelingen al enige jaren de nodige zorgen. De werkloosheid onder jongeren in Nederland lag begin 2011 op 7,4% en liep in 2012 verder op van 9,3% naar 13%. Nog altijd uitermate gunstig, wanneer we kijken naar het schrikbarende gemiddelde van ruim 21% binnen de Europese zone (in Spanje zelfs 50%).¹⁶ Hoe langer jongeren werkloos zijn des te moeilijker ze zich een plek weten te verwerven op de arbeidsmarkt, dat geldt des te meer voor de doelgroep waarover we het in deze openbare les hebben.

¹⁵ E. Josten (2010). *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkeling in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008*, Den Haag: CPB; R. van Galen, J. Sanders, W. Smits & J.F. Ybema red. (2010). *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt; de focus op kwetsbare groepen*, Den Haag: CBS; R. Gründemann en B. Fruytier (2012). 'Participatie van laagopgeleiden in Nederland', in: J. van Eijken, H. van Ewijk & H. Staatsen (red.) *Samenleven is geen privézaak. Sociaal werk en actief burgerschap*, Amsterdam: Boom/Lemma, p. 125-129.

¹⁶ [www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid; www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article-detail/3302036/2012/08/16/De-prijs-voor-een-verloren-generatie-is-hoger-dan-voor-het-redden-van-welke-bank-ook.dhtml](http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article-detail/3302036/2012/08/16/De-prijs-voor-een-verloren-generatie-is-hoger-dan-voor-het-redden-van-welke-bank-ook.dhtml)

02. Pionieren in Rotterdam

Steden zijn historisch en sociologisch gezien accumulatiegebieden van maatschappelijke problemen maar ze bieden vooral kansen. Het stedelijke decor heeft een niet te onderschatten invloed op de individuele stijgingskansen en mogelijkheden los van persoonlijke capaciteiten, wil en inzet. De stedelijke omgeving kan een hindernis zijn en tegenwerken maar evenzeer mogelijkheden bieden om hogerop te komen. Grote steden beschikken over een emancipatorisch vermogen, een 'sociale liftfunctie'. De kracht van steden ligt in de economie, de sociale structuur en het culturele milieu gecombineerd met een hoge mate van heterogeniteit en differentiatie die stadsbewoners de gelegenheid bieden hun talenten aan te boren en te ontwikkelen.¹⁷

Kijken we naar Rotterdam - 600.000 inwoners - dan ontkomen we er niet aan te constateren dat de havenstad kampt met behoorlijk hardnekkige samenlevingsproblemen. Naar schatting vallen 120.000 Rotterdammers onder de categorie *sociale kwetsbaren* als gevolg van een lage opleiding en het ontbreken van werk. Dan is er nog een groep *overlevers* en *afglijders*: hulpbehoevenden die moeten vechten of die de strijd allang hebben opgegeven voor een menswaardig bestaan. Ga er maar aanstaan: 15.000 verslaafden, dak- en thuislozen en zwervjongeren die zich in meervoudige sociale en economische probleemsituaties bevinden. Voor deze mensen is ondersteuning, vrijwillige of gedwongen hulpverlening nodig om hun leven weer enigszins op de rails te krijgen.¹⁸ Een bijkomend probleem is dat de sociale samenhang in Rotterdam niet in alle woonwijken sterk is ontwikkeld. De wereldhavenstad scoorde gemiddeld in 2008 en 2010 een rapportcijfer 6 in de Sociale Index, maar in Rotterdam-Noord komen enkele wijken niet hoger dan een 5,3 en op Zuid variëren de cijfers zelfs tussen de 4,7 en 5,4. Het gaat dus niet goed in Rotterdam-Zuid. Relatief veel jongeren leven daar in een weinig rooskleurige omgeving. De leefomstandigheden zijn verre van ideaal, want 22% van de jongeren onder de 18 jaar blijkt daar op te groeien onder de armoedegrens en van dit percentage jongeren leeft bijna 40% in eenoudergezin. Over geheel Rotterdam genomen liggen de percentages respectievelijk op 14% en 30%. Circa 3.000 leerlingen in Zuid zitten met problemen thuis en lopen het risico school voortijdig te verlaten en achter te blijven in leerprestaties.¹⁹

Overbelasten en niet-willers

De middelbare beroepsopleidingen in de regio Rotterdam-Rijnmond krijgen de meeste probleemgevallen op hun bordje: het aantal leerlingen met een onderwijszorg arrangement lag, volgens een rapportage uit 2011, op bijna 6000 (19% van het totaal

¹⁷ J. Burgers en G. Engbersen (2004). *De emancipatieve stad. Een onderzoeksagenda met betrekking tot de sociale liftfunctie van grote steden*, Rotterdam: Erasmus Universiteit.

¹⁸ Gemeentelijke dienst Jeugd, Onderwijs en Samenleving (2009). *Rotterdam Sterk. Sociale Strategie 2010-2020*, Rotterdam: gemeente Rotterdam.

¹⁹ T. Witte (2011). 'In de ban van Rotterdam. Een sociaalhistorische audit in kort bestek', in: J. Berding & T. Witte (red.) e.a., *Opgroeien in Rotterdam. Tegendraads onderzoek in een grote stad*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, p. 57; www.cos.nl/sight/SocialeIndex.

aantal deelnemers) in het mbo tegenover 300 (1% van het totaal aantal leerlingen) in het voortgezet onderwijs. Een ander opvallend verschil is het percentage voortijdige schoolverlaters: 11% in het mbo en 1,5% in voorgezet onderwijs. In mbo 1 en vooral mbo 2 zitten verhoudingsgewijs veel overbelasten, leerlingen met onderwijszorg alsook schooluitvallers, zoals blijkt uit de onderstaande tabel.

Tabel 2. Overbelasten en uitvallers mbo naar niveau

	mbo1	mbo2	mbo3	mbo4
Totaal	2.100	10.100	8.700	13.100
Overbelast	1.995(95%)	4.545(45%)	2.175(25%)	2.620(20%)
Met onderwijszorg	875(2%)	2.793(28%)	1.541(18%)	746 (6%)
Schooluitvallers	511(33%)	1.663(18%)	546(7%)	740 (6%)

(Bron: Research voor Beleid, 2011, p. 25)

De meest voorkomende - vaak in combinatie - problemen doen zich voor op het gebied van gedrag (45%), psychiatrie (23%), huisvesting (14%), criminaliteit (14%), financiën/schulden (12%), gezondheid (11%) en verslaving (7%).²⁰ Er is meer aan de hand.

In een onderzoek van Nicis en Berenschot in 2007 werd geconstateerd dat naar schatting 30% van de jongeren in de leeftijd van 18 tot 23 jaar geen startkwalificatie bezit, niet aan het leren of werken is en geen uitkering heeft. In de steden Rotterdam, Den Haag en Utrecht zou het totaal gaan om ongeveer 140.000 jongeren, waaronder circa 60.000 hardnekkige 'niet-willers'. We hebben het hier over niet-leerplichtige jongvolwassenen waarvan een deel lastig bemiddelbaar is vanwege hun problematische achtergrond en grote onbereikbaarheid voor gemeentelijke instanties en het onderwijs. Ze hangen rond op straat en slijten hun dagen thuis op de bank of in bed. Omdat de niet-willers geen uitkering ontvangen of hebben aangevraagd is er geen pressiemiddel om ze terug naar school of naar de arbeidsmarkt te leiden.²¹ In 2008 kraakte de Rekenkamer Rotterdam in het rapport *Zonder diploma geen relaxed werk*, waarin 54 voortijdig schoolverlaters gevraagd was naar hun persoonlijke ervaringen, harde noten. De Rekenkamer constateerde dat het gemeentelijk beleid zich tot dan toe tamelijk eenzijdig had gericht op voortijdige schoolverlaters onder de 18 jaar, waardoor de werkloze 18+groep zonder diploma grotendeels buiten bereik was gebleven. De ingezette maatregelen waren daarenboven vooral geconcentreerd op het oplossen van schooluitval binnen het onderwijs waardoor de aanpak van externe factoren buiten het onderwijs niet of onvoldoende waren gedekt. Het ontbrak aan een snelle, directe en persoonlijke benadering - een intensieve één-op-één-begeleiding - en het tijdig mobiliseren van de sociale omgeving.²²

¹³ Research voor beleid (2011). *Overbelaste jongeren en voorzieningen in Rijnmond*, Zoetermeer; Lex Herweijer (2008). *Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹⁴ Nicis (2007). *Risicjongeren in Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Onderzoek naar volume en handvatten voor een sluitende aanpak*, Den Haag: Nicis/Berenschot; NRC Handelsblad (2012). 'Terug naar school, maar nu nog niet', op donderdag 12 april 2012, p. 9.

¹⁵ Rekenkamer Rotterdam (2008). *Zonder diploma geen relaxed werk*, Rotterdam: Rekenkamer Rotterdam.

Volgens recente becijferingen (2011) zou Rotterdam circa 4500 kwetsbare jongeren tellen tussen de 18 en 23 jaar zonder diploma, die problemen hebben op meerdere leefdoelgebieden en weinig kans op de arbeidsmarkt. Het gewenste perspectief is deze als kwetsbaar aangeduide jongeren via een opleiding te kwalificeren voor de arbeidsmarkt en vervolgens door te laten stromen naar werk. Voor een deel van deze 'zware' doelgroep stellen de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn & Sport (VWS) en van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen (OCW) sinds 2010 financiën beschikbaar voor zogeheten 'plusvoorzieningen'. Het betreft de financiering van een combinatieprogramma van zorg en hulpverlening, onderwijs en arbeidstoeleiding waarbij structuur en verbondenheid met de jongeren voorop staat.²³ In haar uitvoeringsprogramma *Aanval op Uitval* wil Rotterdam - gemeentebestuur en schoolbesturen - met name de leeftijdsgroep 18-23 jaar zonder startkwalificatie overtuigen terug te keren naar de schoolbanken en een vak te leren. Het gemeentebestuur Rotterdam heeft daarom de onderwijsminister verzocht de leerplichtige leeftijd of beter gezegd de kwalificatieplicht op te trekken naar 23 jaar of anders toestemming te geven een proeftuin te mogen starten om niet-leerplichtige en werkloze 18-plussers via een aanhoudende persoonsgerichte en *outreachinge* aanpak (met nazorg) te scholen en zelfredzaam te maken op de leefgebieden werk, inkomen en huisvesting.²⁴ Een overigens alles behalve eenvoudige opgave, eerdere experimenten in Rotterdam met het activeren van participatie en het begeleiden naar werk via 'activerende zorgtrajecten' van bijstandstrekking met een lichte problematiek stuitten op allerlei obstakels. Een meerderheid (70%) bleek voorsnog moeilijk te mobiliseren. Een re-integratiebedrijf wist met de nodige inspanningen uiteindelijk 19% van de deelnemers toe te leiden naar een betaalde baan. Opmerkelijk genoeg liepen de uitkomsten van de bemiddeling en begeleiding per coach en klantmanager sterk uiteen van 5% tot 44%. Het experimentele traject toont aan dat activering niet alleen afhangt van de kenmerken en problemen van deelnemers maar evenzeer van de wijze en kwaliteiten (competenties) waarop de sociale professionals daar vervolgens mee omgaan.²⁵

Jeugdwerkloosheid

Eind 2010 telde Rotterdam ruim 1000 jongeren met een werkloosheidsuitkering van het UWV en bijna 3600 jeugdigen met een uitkeringsvoorziening van de dienst Sociale Zaken & Werkgelegenheid op grond van de Wet Investeren in Jongeren (WIJ). Deze wet moet ervoor zorgen dat alle jongeren tussen 18 en 27 jaar een opleiding volgen of werk hebben - werkleeraanbod - en niet thuis blijven zitten. Ruim tweederde van die in 2010 geregistreerde jongeren bleek geen startkwalificatie te hebben, was qua

²³ http://www.cfi.nl/Public/CFI-online/Images/Plusvoorzieningen%20overbelaste%20Jongeren%20VSV2009152265_tcm2-114113.pdf

²⁴ Gemeente Rotterdam (2011). *(Deel)programmplan Kwetsbare Jongeren in Rotterdam*, Rotterdam: GGD, SoZaWe en JOS; Gemeente Rotterdam (2010). *Aanval op de Uitval. Rotterdams Onderwijsbeleid, 2011-2014*, Rotterdam: JOS; *Zuid Werkt! Nationaal Programma Kwaliteitssprong Zuid (2011)*, Rotterdam: gemeente Rotterdam; C. de Ruiter (2012), 'Jeugdzorg, word eens volwassen', *De Volkskrant* (Binnenland), 7 mei 2012, p 8-9.

²⁵ Gemeente Rotterdam (2011). *'Ga gewoon door!'. De Rotterdamse aanpak van jeugdwerkloosheid 2011-2012*, Rotterdam; Marcel van Toorn (2011). *Evaluatie Actieplan Jeugdwerkloosheid regio Rijnmond. Een kwalitatief onderzoek naar de meerwaarde van een sturingsmaatregel*, Rotterdam: Dienst Sociale Zaken & Werkgelegenheid; Guido Walraven (2011). 'Sociale uitsluiting bestrijden door een effectieve koppeling van activering en zorg', in: G. Walraven & C.-J. Pen, *Van de maakbare naar de lerende stad. De praktijkgerichte bijdrage van lectoraten, Antwerpen/Apeldoorn: Garant*, p. 177-185.

vakinhoud en *soft skills* (sociale vaardigheden en attitude) onvoldoende voorbereid op werk en had een verkeerde opleidingskeuze gemaakt, althans niet waar de baankansen gunstig zijn zoals in de haven, industrie, zorg en zakelijke dienstverlening. Met andere woorden: de aanwezige kwaliteiten waarover deze jongeren beschikken *matchen* onvoldoende met het werkaanbod en de daarbij vereiste (gevraagde) competenties. Bovendien hadden de meesten nauwelijks werkervaring opgedaan. Ook niet via leerwerkplekken en stages, waaraan in de praktijk gebrek is.²⁶ Uiteraard is dit niet een specifiek Rotterdams vraagstuk. Het is een structureel landelijk fenomeen.

Sedert de economische crisis van begin jaren tachtig staat de positie van jongeren op de arbeidsmarkt in de aandacht, omdat de werkloosheid toen grote proporties aannam. Sinds 1985 is door het aantrekken van de economie en het voeren van een activerend arbeidsmarktbeleid met stringente eisen sprake geweest van een daling in de jeugdwerkloosheid. Echter, de kwetsbaarheid op de arbeidsmarkt van voortijdige schoolverlaters is relatief groot. Opleidingsniveau- en richting zijn en blijven belangrijke bepalende factoren voor werkloosheid. Het instorten van de financiële bankwereld en de daaropvolgende economische recessie in het eerste decennium van de 21ste eeuw hebben de arbeidsmarktperspectieven van risicjongeren er niet gunstiger op gemaakt. In 2009 piekte de werkloosheid onder jeugdigen naar 13,9%. Voor het ministerie van Sociale Zaken & Werkgelegenheid was dit aanleiding met een *Landelijk Actieplan Jeugdwerkloosheid* te starten. De dertig arbeidsmarktregio's in ons land kregen extra middelen toebedeeld om langdurige jeugdwerkloosheid te bestrijden. Consulents bij het UWV, klantmanagers bij Jongerenloketten (voor jeugdigen zonder startkwalificatie), trajectbegeleiders bij re-integratiebureaus, job coaches en werkbegeleiders in leer- en werkervaringsplaatsen kregen zodoende meer armslag - tijd, capaciteit en mogelijkheden - om met werkloze risicjongeren aan de slag te gaan. Gebleken was dat de doorsnee rechttoe-rechtaan-arbeidsbemiddeling, waarin de jeugdige werkloze zich meldt bij het 'arbeidsbureau', actief meewerkt en zelf opzoek gaat naar vacatures en solliciteert, niet in alle opzichten werkt bij de doelgroep risicjongeren. Ten eerste bleken deze jongeren matig op de hoogte te zijn van de mogelijkheden die het UWV en jongerenloketten bieden. Ten tweede trokken de bij scholing en arbeidsbemiddeling betrokken organisaties en instellingen nog onvoldoende samen op omdat ze verticaal in plaats van horizontaal zijn georganiseerd, waardoor de neiging ontstond te redeneren vanuit het eigen pakket aan diensten en minder te denken in termen van samenwerking en 'warme' overdracht.²⁷

In het kader van het *Landelijk Actieplan Jeugdwerkloosheid* zijn in de regio Rotterdam-Rijnmond de nodige stappen en acties ondernomen. De onderlinge contacten en samenwerking tussen het UWV, het beroepsonderwijs, de zorg- en hulpverleningsinstellingen, het bedrijfsleven, de gemeentelijke diensten en het Jongerenloket zijn sindsdien geïntensiveerd. Er zijn in de loop van 2010/2011 circa 14.000 werkloze jongeren (landelijk 140.000) geplaatst in een reguliere baan, een leerwerkbaan of stageplaats. Verhoudingsgewijs werden veel jongeren zonder startkwalificatie

²⁶ Gemeente Rotterdam (2011). *Programma arbeidsmarktontwikkeling. Wereldbanen en wereldtalenten*. Rotterdam: Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam (OBR).

²⁷ R. van der Weijden & L. Witte (2008). *Zo werkt het. Begeleiding van jongeren van school naar werk*, Bussum: Coutinho.

bemiddeld, namelijk 63%, tegenover een landelijk gemiddelde van 49%. Wel moet worden aangetekend dat de plaatsingen in een reguliere baan met een score van 65% achterbleven bij een landelijk gemiddelde van 80%. Ondanks de geboekte resultaten om risicjongeren terug te leiden naar school of aan het werk te krijgen, doen zich in de omgang met deze doelgroep op inhoudelijk en organisatorisch vlak allerlei knelpunten voor, zo komt tijdens een van de gesprekken naar voren:

“De taak van het Jongerenloket Rotterdam is tegenstrijdig. Aan de ene kant het bieden van een traject op maat voor kwetsbare jongeren, aan de andere kant het weren van de kwetsbare jongeren met de boodschap: ‘ga maar terug naar school’, om ze niet in een uitkering te krijgen. Terug naar school is lang niet voor alle jongeren de beste oplossing. De wetgeving en bezuinigingen leggen de verantwoordelijkheid bij de jongere zelf, terwijl sommigen juist begeleiding nodig hebben. Voor arbeidstoeleiding zijn de middelen bij het Jongerenloket beperkt. Leerlingen met mbo niveau I en II zijn moeilijk bemiddelbaar. De werkgevers willen begeleiding op de werkvloer. Jongeren uit het praktijkonderwijs die hun onderwijsplafond hebben bereikt, worden doorgeleid naar werk. Echter, het gevaar is dat zij snel uit het werkproces vallen. Job coaches begeleiden deze jongeren maximaal drie jaar maar het mes wordt momenteel gezet in begeleidingstrajecten en activeringsbudgetten. Verwacht wordt dat de toestroom van risicjongeren zal groeien, omdat de ROC's de drempels tot toelating gaan verhogen.”

Naar verwachting zal de impact van het landelijke actieplan *Focus op vakmanschap*²⁸ dat tot doel heeft om het middelbaar beroepsonderwijs te versterken, niet onverdeeld gunstig uitvallen voor kwetsbare en overbelaste jongeren. De drempel en eisen voor het volgen van middelbaar beroepsonderwijs gaan omhoog.

“Niet alleen de aankomende verkorting van de studieduur van vier naar drie jaar aan de mbo's zal risicjongeren parten gaan spelen, maar eveneens de strengere toelatingseisen. Sommige opleidingen moeten krimpen door gebrek aan mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Bij de meeste opleidingen komen meer aanmeldingen binnen dan er plekken zijn. Dit betekent dat bij de intake strenger wordt geselecteerd. We kunnen kritischer zijn en die studenten aan nemen met de grootst mogelijke slagingskansen. Alleen de opleiding techniek kampt met een dalend aantal aanmeldingen, waardoor de intakes minder streng zijn en mogelijkwijs leerlingen worden aangenomen die niet helemaal geschikt zijn.”

Het Jongerenloket verwacht dat de komende jaren er in Rotterdam ongeveer 600 Wajongers (arbeidsongeschikte/gehandicapte jongeren) bij komen en de toestroom van risicjongeren door de strengere toelatingseisen zal groeien. Dit gecombineerd

²⁸ Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap (2011). *Actieplan Mbo Focus op Vakmanschap*, Kamerstuk: Kamerbrief OCW, 16 februari 2011.

met het feit dat de toegang tot sociale zekerheid en de toeleiding naar arbeid worden bemoeilijkt door het afslanken van de bijstand voor jongeren, het beperken van bemiddelingstaken naar arbeid, het selectiever inzetten van middelen voor re-integratie en het beperken van de Wajong tot volledig arbeidsongeschikte jongeren, oogt voorsnog weinig bemoedigend. De gevolgen en het in elkaar grijpen van deze in te voeren overheidsmaatregelen zijn (nog) niet te overzien, maar het is niet ondenkbeeldig dat bepaalde groepen kwetsbare jongeren, de *niet-kunners* die niet verder komen dan hooguit mbo niveau 1, daardoor tussen wal en schip terechtkomen omdat er onder het motto van zelfredzaamheid een te grote verantwoordelijkheid wordt gelegd bij deze groep. Het aanmoedigen van zelfredzaamheid en eigen kracht werkt alleen zolang het perspectief op scholing (weten), arbeid (werken) en zinvolle participatie aanwezig is. Uiteindelijk draait het erom of jeugdigen in een kwetsbare positie, in zoverre hun fysieke en psychische mogelijkheden strekken, een baan vinden en werk weten te behouden. Dat is toch één van de meestultieme vooruitzichten op maatschappelijke participatie en het verwerven van (economische) zelfstandigheid. Met alleen de mantra 'zelfredzaamheid' zullen velen risicjongeren het niet gaan redden.²⁹ Het idee dat de aandacht en zorg voor kwetsbare mensen van hogere kwaliteit kan zijn wanneer er meer aan de eigen sociale omgeving en eigen verantwoordelijkheid worden overgelaten en sociale professionals een minder dominante rol krijgen, gaat niet zonder meer op voor jongeren die door een mix van problemen grote moeite hebben maatschappelijk te participeren. Zolang niet duidelijk is wat zelfredzaamheid als beleidsconcept precies inhoudt, hoe dit in de praktijk concreet moet worden vormgegeven en met welke eventuele nadelige consequenties, blijft zelfredzaamheid een hol en betekenisloos begrip voor jongeren die aan de zijlijn van de samenleving zijn beland of dreigen terecht te komen. Duidelijk is dat voor een effectieve aanpak van dit vraagstuk een kanteling en heroriëntatie in de zorg- en welzijnssector nodig zijn. De actuele praktijk van de begeleiding/het stelsel van begeleiding van risicjongeren is volop in beweging. De komende decentralisatie van de Jeugdzorg, de verschuivende perspectieven voor welzijn, de gewenste transformatie naar een nieuwe professional zijn thema's die zowel landelijk als lokaal hoog op de agenda staan.

²⁹ P-H, Peeters & C. Cloin (2012). *Onder het mom van zelfredzaamheid. Een journalistieke analyse van de nieuwe mantra in zorg en welzijn*, Eindhoven: Pepijn.

03. Kanteling en heroriëntatie

In het huidige politiek-bestuurlijke klimaat ligt de nadruk op meedoen en vooral *zelf doen*: het gaat om perspectief bieden. Anders gezegd: vooral ontzorgen, normaliseren en zelfredzaam maken. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) maakt zich in het ontwikkelen en ontwerpen van nieuwe concepten voor de aanpak van sociale vraagstukken hier sterk voor.³⁰ Een arsenaal aan begrippen en jargon staat de sociale professional ten dienst: zelfredzaamheid, eigen kracht (empowerment), participatie (burgerschap), zorg voor elkaar (informele zorg en mantelzorg) en 'outreaching', integraal en gebiedsgericht werken. Voor degenen die wat langer meedraaien in de sociaalagogische wereld zijn dit geen gloednieuwe concepten. Duidelijk is in ieder geval wel dat wet- en regelgeving en beleidsmaatregelen, waarin deze concepten prominent staan verwoord, dwingen tot een andere manier van (samen)werken. De zorg- en welzijnssector maakt een heuse kanteling door. Het zijn ontwikkelingen die de professionaliteit van de sociaal werker en die van hun organisaties en instellingen diep raken. Of de reeks van aankomende beleidsvernieuwendende maatregelen gunstig zullen uitpakken in de praktijk van alledag is nog niet duidelijk. Wat we wel weten is dat ze omkleed zijn met onzekerheden en zullen moeten leiden tot een heroriëntering van het welzijnswerk en de zorg.

De *Wet Maatschappelijke Ondersteuning* (WMO) die ter vervanging van de Welzijnswet en ter versterking van de welzijnssector in 2007 werd ingevoerd, verplicht gemeenten om mensen met participatiebeperkingen te compenseren door voorzieningen aan te bieden. De gemeenten hebben veel beleidsvrijheid om de uitvoering van de WMO gestalte te geven. Het gaat daarbij vooral om het verbinden van individuele hulp- en dienstverlening aan allerlei collectieve arrangementen, zoals onderwijs, arbeidsmarkt, buurtvoorzieningen en vrijwilligerswerk. Niet met meer geld, maar juist met minder. Burgers zullen het vooral zelf en met elkaar moeten doen. De nadruk komt te liggen op het stimuleren van zelfredzaamheid. Er zullen daarom samenwerkingsverbanden moeten worden gesmeed tussen de formele (professionele) en informele (vrijwillige) hulp. Het is onduidelijk of de WMO en *Welzijn Nieuwe Stijl* écht zullen leiden tot een stelsel van welzijnszorg waarin de samenleving (burger) bereid is zelf het voortouw en eigen verantwoordelijkheid te nemen. De studie van Linders naar de informele zorg in een sociaal zwakke buurt in Eindhoven stemt vooralsnog niet tot een al te groot optimisme. Zo blijken buurtprojecten die sociale cohesie beogen te bevorderen nauwelijks te leiden tot meer burenhulp.³¹ Ook de aankomende *Wet Werken naar Vermogen* is gericht op actieve participatie, dus 'meedoen'. De wet beoogt de Wajong-uitkering voor jeugdige arbeidsongeschikten en de regeling voor

³⁰ RMO (2012). *Ontzorgen en normaliseren. Naar een sterke eerstelijns jeugd- en gezinszorg*, Den Haag: RMO.

³¹ J. Hoenderkamp (2012). 'De kanteling van de WMO: transformatie van de verzorgingsstaat in de stad?', *Bestuurskunde* nr. 1, 21, pag. 5-11; C.L. van Dam & P.E. Wiebes (2005). *Aandacht voor welzijn. Inhoud, omvang en betekenis van de welzijnssector*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau; Ministerie Volksgezondheid, Welzijn & Sport (2010). *Welzijn Nieuwe Stijl*, Den Haag: VWS, MOgroep en VNG; L. Linders (2010), *De betekenis van nabijheid. Een onderzoek naar informele zorg in een volksbuurt*, Den Haag: SDU.

sociale werkplaatsen in belangrijke mate op de helling te zetten. De overheid hoopt hiermee de uitstroom naar regulier werk te bevorderen. Of bedrijven, de commerciële sector, massaal een beroep gaan doen op kwetsbare mensen die afgezien van hun handicap doorgaans qua scholing niet verder zijn gekomen dan een mbo I -opleiding, is zeer de vraag. Afgezien hiervan staan de weinige beschikbare baantjes veelal niet bekend om hun sociaal inclusieve karakter, ze bieden niet altijd een stabiele werkomgeving voor kwetsbare jongeren en leiden tot hoge uitvalpercentages. Zonder begeleiding van job coaches zullen velen de sprong naar reguliere arbeid moeizaam maken. Gemeenten zijn momenteel juist geneigd op deze post van begeleiding te bezuinigen.³² Onzekerheid en onduidelijkheid scheppen eveneens de decentralisatie van de Jeugdzorg en de stelselherziening *Passend Onderwijs*. Zo moet het reguliere voortgezet onderwijs in 2014 taken van het speciaal onderwijs voor jongeren in de leeftijd van 2 tot 23 jaar met een beperking, ziekte, leer- of ontwikkelingsstoornis overnemen en hun passend onderwijs bieden. Jongeren die nu apart worden opgevangen en begeleiding krijgen, zullen terecht komen in klassen en groepen van het reguliere onderwijs. Deze omslag vraagt een nauwere samenwerking tussen onderwijs en jeugdzorg, een relatie die nog niet optimaal is, volgens de voor deze openbare les geïnterviewden:

“Er bestaat gap tussen Bureau Jeugdzorg en onderwijs mede als gevolg van verschillende financieringstromingen. Bovendien heeft Bureau Jeugdzorg geen hele intensieve contacten met school, trouwens ook niet met de welzijnssector. Scholen willen graag dat gezinsvoogden in de zorgadviesteams zitten maar dat is in de huidige opzet personeeltechnisch niet altijd mogelijk. Het cultuurverschil tussen Jeugdzorg en onderwijs is groot en over en weer worden verwijten gemaakt over te weinig contacten en gebrek aan terugkoppeling”.

Samenwerking tussen onderwijs en Jeugdzorg is een onvermijdelijke stap en een broodnodige vernieuwing in de nabije toekomst, maar daar kleven wel risico's aan. Regeldrift en bureaucratie loeren om de hoek:

“Het gevaar is dat er nog meer geïnvesteerd gaat worden in het management. Het geld dat aanvankelijk gekoppeld was aan een leerling met een ‘rugzak’ gaat nu naar een samenwerkingsverband. In (de regio) Rotterdam bestaat dat samenwerkingsverband uit vertegenwoordigers van 25 besturen die met elkaar moeten beslissen over het zorgaanbod. Daarbij kan het zijn dat een bestuurder 80 scholen vertegenwoordigt. Iedere vertegenwoordiger zit daar met verschillende stichtings- en eigen belangen. Niet transparant”.

³² M. Wilke (2012). ‘De Wet werken naar vermogen: De stedelijke uitdaging voor creatieve destructie’, *Bestuurskunde* nr. 1, 21, p. 12-17; M. Chavannes, ‘Kabinet bezuinigt op essentie Wet werken naar vermogen’, *NRC Weekend*, 14/15 april 2012.

Fragmentatie

Er heerst een zekere 'aanbodsverdikking' en de onderlinge concurrentie (marktwerking) in het dingen naar subsidies is groot. Een oneindig lijkend aantal organisaties dat direct of indirect van doen heeft met opvang en begeleiding van jongeren doemt op, uiteenlopend van (deel)gemeentelijke instellingen en diensten (jongerenloketten), sociaal-cultureel en jongerenwerk, jeugdzorg en -hulpverlening, maatschappelijke dienstverlening, loopbaancentra, (geestelijke) gezondheidszorg en uitkerings- en werkgelegenheidsinstanties tot en met justitiële instellingen. De oplossing voor deze lappendeken leidt meestal: verbeter de regie en innoveer het systeem. Echter, effectieve regie is lastig te organiseren door de vele spelers in het jeugd domein met elk hun eigen belangen en verantwoordelijkheden. Systeeminnovaties vergen tijd en ze zijn soms alweer achterhaald op het moment dat ze worden of zijn ingevoerd. De samenhang en samenwerking tussen de welzijnszorgaanbieders is op een aantal vlakken niet sterk te noemen. De neiging bestaat om langs elkaar heen te werken omdat overzicht en coördinatie op het totaal ontbreken, waardoor risicojongeren tussen wal en schip kunnen raken. Dit alles wordt nog eens extra bemoeilijkt door de talrijke tijdelijk gefinancierde, vaak los van elkaar fungerende, kortlopende projecten en maatwerktrajecten. Veel van die projecten en trajecten kennen weinig versterkende integratieve verbanden. We zien door de complexiteit door de bomen het bos niet meer en raken daardoor het zicht op generieke oplossingen kwijt.³³

“Fragmentatie van het werkveld is het kernprobleem en die verzwakt de kwaliteit van het werk. Die fragmentatie wordt in de hand gewerkt door de chaotische wijze waarop in Rotterdam [via deelgemeenten, TW] de aanbesteding, het opdrachtgeverschap en subsidieverstrekking plaatsvinden. Het werk van onze organisatie valt van het ene in het andere project. Daardoor wordt een principiële aspect uit het oog verloren: het vraagstuk van betekenis, samenhang en de oriëntatie op de maatschappij”.

De roep een eind te maken aan de tombola van projecten klinkt ook op landelijk niveau luider. Het rapport *De rem op de projectencarrousel* constateert dat deze carrousel vooral draait in een poging om de circa 10% zwakste sociaaleconomische laag van de bevolking te ondersteunen. Vele projecten blijken ongericht te zijn, en wat goed is lijkt niet te bekliven met het gevolg dat er weer van voren af aan wordt begonnen.³⁴ Evenals samenwerking zijn kennisdeling en kenniscirculatie tussen de sectoren, organisaties en instellingen in het jeugd domein niet de meest sterke punten.

“Belangrijk is dat we expertise bundelen en elkaar minder als concurrenten zien. Centraal hoort te staan wie de kwetsbare jongeren zijn en wat de beste manier is om met hen om te gaan, hoe we ze perspectief kunnen bieden”.

³³ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2009). *Vertrouwen in de school. Over de uitval van 'overbelaste' jongeren*, Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 13; Nicis (2010). *En... Actie! Jongeren aan boord*, Den Haag: Nicis Adviescollege Maatschappelijke uitval jongeren.

³⁴ *De rem op de projectencarrousel. Geleerde lessen in 2010 en 2011. Eindpublicatie van het experiment 'aanpak van de projectencarrousel'* (2012). Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Kwantitatieve en vooral kwalitatieve kennis van de werkzame bestanddelen is helaas beperkt voorradig, terwijl dit juist zo essentieel is voor de doelbereiking en gezamenlijke aanpak.

Analyses van wat nu wel werkt en wat niet werkt, *best practices* en *worst practices*, zijn regelmatig ontbrekende schakels. In 2011 gaf het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn & Sport hiertoe een bescheiden aanzet door een handreiking te publiceren met een aantal bouwstenen voor effectieve interventies voor de begeleiding van risicjongeren op basis van opgedane praktijken in het land.³⁵

Er komt meer om de hoek kijken om de kwaliteit van de uitvoering en interventies te verbeteren. Een succesvolle aanpak heeft vooral ook te maken met de wijze van (aan)sturing. Effectieve uitvoering behoort, volgens de bestuurskundigen Hartman en Tops, een proces van interacties - inspelen op posities, verhoudingen en concrete situaties - te zijn in plaats van een star geprogrammeerd volgtijdelijk uitgevoerd proces van beleid en regels. Zij roepen op tot meer frontlijnsturing en minder *topdown* vastgestelde en geleide beleidssturing. Frontlijnsturing betekent "uitgaan van 'het werk zelf' op de publieke werkvloer". Het houdt het organiseren van concrete acties en activiteiten in op een moment en in situaties dat het er ook werkelijk toedoet. Het is een proces van directe coproductie tussen frontlijnwerkers met doorzettingsmacht en burgers, scholen, politie, jeugdhulp enzovoort.³⁶

Onmisbare *streetwise* werkers

Bij het bestrijden van voortijdig schoolverlaten en het terugleiden van risicjongeren naar onderwijs en arbeidsmarkt zijn veel partijen betrokken en is samenwerking onontbeerlijk. Elke schakel van hoog tot laag is van belang. De uitdaging ligt erin om alle partners op één lijn te krijgen. We zien in de praktijk dat hieraan het een en ander schort. Zo is de verbinding tussen welzijn en onderwijs niet optimaal of eigenlijk buitengewoon mager. Dit wordt door beide partijen onderkend:

"De samenwerking tussen het welzijnswerk en roc's is niet structureel maar afhankelijk van de individuele werker. Wij willen wel dat onze jongerenwerkers contacten met scholen gaan onderhouden. Het moet hierbij niet uitmaken dat een jongere in een andere wijk of deelgemeente naar school gaat dan waar hij woont".

"Er is geen structurele samenwerking en contact tussen onze Time out (onderwijs)voorziening en welzijn. Dit is lastig want (onze) leerlingen komen overal vandaan. Samenwerking tussen voortgezet onderwijs en jongerenwerk is niet erg gangbaar. Dat zou er juist wel moeten zijn, omdat jongerenwerkers het vangnet op straat zijn van jongeren die niet naar school gaan".

³⁵ Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn & Sport (2011). *Handreiking interventies kwetsbare jongeren*, Den Haag: VWS.

³⁶ C. Hartman en P.W. Tops (2005). *Frontlijnsturing, uitvoering op de publieke werkvloer in de stad*, Den Haag; P. Tops (2007), *Regimeverandering in Rotterdam. Hoe een stadsbestuur zichzelf opnieuw uitvond*, Amsterdam/Antwerpen: Atlas, p. 34-37.

Een vangnetfunctie op straat en in de buurt is van importantie. De *street level* bureaukraat - de zichtbare, aanwezige en handelende sociale professional - is aan eerherstel toe. De kracht van het welzijnswerk ligt juist in binding en verbindingen maken met de omgeving. Goede sociale professionals - jongerenwerkers, opbouwwerkers en pedagogen - kennen de buurten, weten wie er wonen en wat er speelt. Het zijn *streetwise* werkers die de dagelijkse werkelijkheid van de straten en achter de voordeuren de verhalen kennen en de taal verstaan van jongeren. Het tot stand brengen van steunende relaties in de nabije leefomgeving is noodzakelijk om risicojongeren in hun ontwikkelingsproces te faciliteren en te ondersteunen.³⁷ Dat geldt des te meer voor het bevorderen van de maatschappelijke participatie en zelfredzaamheid van de groep 18-plussers die een verhoogd risico op uitval, achterstandontwikkeling of criminaliteit hebben en die voornamelijk grotendeels buiten de scope van de Wet op de Jeugdzorg vallen en toch (preventieve) ondersteuning behoeven.³⁸ Voor wat betreft het preventieve aspect kunnen de Centra voor Jeugd & Gezin en het jongerenwerk en jeugdbuurtwerkers voor de toeleiding en begeleiding van risicojongeren tot 23 jaar intensiever optrekken, een samenwerking die nog her en der in de kinderschoenen staat. Het sociaal werk zou een meer betekenisvolle rol kunnen spelen in het opsporen van werkloze risicojongeren zonder startkwalificatie, "die zitten niet op school, maar vind je op straat". Het gaat om sociaal werkers - jongerenwerkers, opbouwwerkers, maatschappelijk werkers, sociaalpedagogische hulpverleners en pedagogen - die in samenspraak met andere professionals in het veld - onderwijs, politie en woningcorporaties, wijkverpleegkunde - in staat zijn in de directe leef- en woonomgeving van risicojongeren het vertrouwen te winnen, hen te motiveren en toe te leiden naar school of naar de arbeidsmarkt. Zo is er in Almere in 2011 een buurthuis ingericht als leerwerklocatie voor jongeren met weinig toekomstperspectief waar met behulp van sociaal-culturele en sportieve activiteiten in de wijk wordt gewerkt aan beroepshouding, motivatie en identiteitsontwikkeling om deze jongeren door te laten stromen naar een opleiding of werk.³⁹ In Rotterdam hebben we sedert 2010 de wijkscholen als een dergelijke voorziening voor overbelaste jongeren in de leeftijd van 16 tot en met 23 jaar. Maar niet alleen dat: de aandacht dient zich eveneens te richten op de leerplichtige leeftijdsgroep van 10 tot 16 jaar. In deze leeftijdsfase zijn jongeren, tieners en pubers, kwetsbaar en lopen even grote risico's. Zij ondergaan meerdere transitie momenten en voor sommigen zijn de opgroei contexten - de straat, de buurt, de schoolprestaties, het gezin, de sociale omgeving - buitengewoon lastig en riskant voor hun schoolloopbaan en verdere levensloop. Het vraagt een andere kijk en beroepshouding op wat sociale professionals tot op heden gewend zijn.

“Sociaal werk houdt meer in dan alleen pedagogisch met kindertjes te willen werken. Je moet vooral outreachend kunnen omgaan met moeilijkere risicogroepen. Straat- en buurtpedagogen hebben we nodig”.

³⁷ T. Witte (2012). 'Buurt- en gebiedsgericht werken', in: H. van Ewijk, F. Spierings & R. Wijnen (red.), Basisboek sociaal werk. Activeren en verbinden, Amsterdam: Boom (2e druk), p. 205-207; M. Lipsky (1980). *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*, New York: Russell Sage Foundation.

³⁸ Nederlands Jeugd Instituut (2011). *Hoe werkt talentontwikkeling bij "risicojongeren"?*, Utrecht: N.JI.

³⁹ 'Hier begrijpen ze me tenminste' (2012), in: SOM, Uitgave van de MOgroep, 4, mei, 8, p. 10-12.

“Het jongerenwerk mag best wat paternalistisch optreden. In de toeleiding van risicojongeren dient niet alles vraaggericht te zijn. Jongeren dienen ook gewezen te worden op andere (toekomst) mogelijkheden, die buiten hun eigen blikveld liggen”.

“Welzijn is erg gericht geweest op consumptieve (recreatieve) activiteiten. Er moet een match worden gemaakt met scholing en arbeid.... Die match moet op buurtniveau door de sociaal werker worden gemaakt”.

Goed welzijnswerk is afhankelijk van de individuele en innovatieve kwaliteiten van de professionals. Professionals die de eigen krachten van mensen - jongeren - weten aan te spreken en partijen met elkaar weten te verbinden. Samenhang en samenwerking zijn een *must*. Een goede welzijnswerker signaleert de kwetsbaarheid van mensen, ziet de problematiek achter het gedrag, hij gaat samen met hen aan de slag en weet de onbenutte kwaliteiten (talenten) aan te boren. Een perspectiefgerichte welzijnszorg en talentgedreven professionals zijn onmisbare schakels.

04. Perspectiefgerichte welzijnszorg

Het onderscheid tussen 'zorg' en 'welzijn' vervaagt. We kunnen stellen dat welzijn het qua publieke waardering en beeldvorming het doorgaans moeilijker heeft dan zorg. Immers, wat zorg inhoudt en betekent, is voor velen duidelijk: lichamelijke en geestelijke gezondheidszorg en verpleging. Wat het welzijnswerk doet, is minder eenvoudig uit te leggen. Het heeft te doen met materiële en vooral immateriële aspecten van het leven en wordt veelal geassocieerd met trage maatschappelijke processen die tot doel hebben mensen - vooral het kansarme deel van de bevolking - te ondersteunen, te verheffen, te vormen, te emanciperen, te laten participeren en zelfredzaam te maken. Welzijn en zorg hebben met elkaar te maken en schuren dichtert in de praktijk tegen elkaar aan. Welzijn en zorg lijken in de nabije toekomst samen te smelten tot wat we zouden kunnen noemen 'welzijnszorg'. Kostenmotieven - het moet goedkoper en betaalbaar blijven - spelen hier een essentiële rol, maar even zeer het streven naar een meer effectieve en gezamenlijke aanpak. Om kwetsbare burgers (risicjongeren, verstandelijk gehandicapten, psychiatrisch patiënten enzovoort) perspectief te bieden is een convergentie tussen welzijn en zorg oftewel tussen sociaalagogische professionals en Centra voor Jeugd en Gezin, huisartsen, GGD, GGZ, (wijk)verpleegkundigen en scholen noodzakelijk en onontkoombaar. Bovendien behoeft de plaatsvindende verschuiving van verzorging naar activering andere oplossingsarrangementen en vernieuwingen van het 'zorgdenken'.

In *De 60% maatschappij* wijst Jaap Geerlof erop dat 40% van de talenten in Nederland onbenut blijft. Daaronder bevinden zich velen die onvoldoende of niet participeren op de arbeidsmarkt terwijl ze graag betaald werk willen verrichten. Het weglekken van talent is vanuit financieel-economische opzicht niet wenselijk maar ook vanuit een psychosociale en maatschappelijke invalshoek. Talentbenutting draagt bij tot zelfverwerkelijking en betekenisgeving aan het leven door het opbouwen van sociale contacten, erkenning door en van anderen, zelfontplooiing, meetellen en meedoen. Het talentverlies heeft volgens Geerlof alles te maken met de manier waarop in Nederland zorg en welzijn rond jongeren zijn georganiseerd. Er zitten vele blokkades en overlappingsen in het systeem waardoor traag wordt gereageerd op hulpvragen en urgente situaties. De oplossing ligt niet in schaalvergroting en centralisering maar in een *andere manier* organiseren van welzijnszorg met *andere accenten*: ontkokerd en minder topdown, meer integraal gebiedsgericht en persoonsgebonden. Het moet in de uitvoeringspraktijken gaan om talentontwikkeling en sociale activering gekoppeld aan het streven naar economische zelfstandigheid in plaats van het in stand houden van afhankelijkheid.⁴⁰

⁴⁰ J. Geerlof (2011). *De 60% maatschappij. Einde aan de talentverspilling!*, Amsterdam: Thoeoris.

Talentontwikkeling en -activering vergen een perspectiefgerichte werkwijze van professionals in de welzijnszorg, het zoeken naar een evenwicht tussen 'zaken uit handen nemen' en 'henzelf laten ontdekken c.q. ervaren'. Het is een strategie om de handelingsmogelijkheden en sociale participatie van risicjongeren te vergroten, te versterken en te vertalen in sociale en arbeidscompetenties. Jongeren stap voor stap door middel van krachtgerichte welzijnszorg, maatwerk en dialoogsturing weten te inspireren. Het gaat om eigen kracht, het vergroten van kansen op sociale stijging en gebruik weten te maken van de sociale liftfunctie van de stad. Een dergelijke manier van werken zal deels een verschuiving in de relatie tussen de sociale professional en de doelgroep tot gevolg hebben. Zorg en welzijn dienen samen een meer actieve pedagogische, een ontwikkelingsgerichte, brugfunctie te gaan vervullen tussen risicjongeren en samenleving en behoren een aanvullende rol te spelen ten aanzien van zorg, opvoeding, onderwijs en arbeid. Dit betekent in de omgang met risicjongeren niet alleen achteruitkijken (het verleden van de cliënt), bezig zijn met de moeilijkheden/problemen, maar evenzeer en vooral vooruitkijken, oog hebben voor het perspectief. Zwart-wit gezegd: minder denken en handelen vanuit beperkingen maar juist in mogelijkheden.⁴¹ Daar is nog een wereld te winnen, zo blijkt ook uit de gehouden gespreksonderwerpen.

“Hulpverleners vinden het lastig om jongeren los te laten, en willen hen zolang mogelijk beschermen. Belangrijk is om aan het begin gelijk het toekomstperspectief scherp te krijgen: ‘Wat wil jij als jongere, als ouder en wat doen wij?’ Dit gebeurt nog te vaak aan het eind van een traject in plaats van aan het begin. Het gaat om terugkeer naar school, huis en werk”.

“Bij ons staat het herkennen, aanboren en stimuleren van talent nog te weinig op het netvlies van de eigen professionals. De focus is gericht, soms kan het niet anders, op het oplossen van problemen en noden. Bij een huisbezoek is werk en scholing niet altijd de meest pregnante en urgente vraag, maar zoiets moet daarna eigenlijk wel snel in beeld komen.”

“Scholing en werk is bij ons wel een aandachtsveld bij de intake en methodiek geweest maar er moet nu, gelet op het gemeentelijke beleid, meer aandacht naar uit gaan, vooral het ontwikkelen van eigen kracht. Bij woonfoyers kan je jongeren wel scholen om een goede huurder te zijn maar om je huur te betalen heb je werk nodig.”

“Je behoort eigenlijk je beste mensen in de frontlijn te zetten. Het Centrum voor Jeugd en Gezin is een belangrijke spil in het nieuwe jeugdzorgsysteem, maar is voornamelijk een medisch model. Het motto ‘gezond en veilig’ voert de boventoon. Het dient meer een medisch sociaal model te worden. School, arbeid en arbeidstoeleiding zijn vooralsnog een afgeleide taak”.

⁴¹ Nederlands Jeugd Instituut (2011), *(Hoe) werkt talentontwikkeling bij risicjongeren*, Utrecht: NJI.

Het sociaal activeren en insluiten van risicojongeren zouden zich niet uitsluitend moeten en mogen beperken tot de functionele en morele dimensies van (perspectiefgerichte) integratie. Dat wil zeggen: beperken tot het aanpassen en het klaarstomen van jongeren voor scholing en arbeidsmarkt. Uiteraard, het hebben van een diploma en het verrichten van (zinvol) werk zijn belangrijke voorwaarden voor participatie en integratie. Dat neemt niet weg dat de *expressieve dimensie* van integratie, de identiteitsontwikkeling - wie ben ik, waar sta ik in de samenleving, wat kan ik, waar wil ik heen, wie zijn de anderen, oftewel je eigen persoon ontdekken - van even grote betekenis is waar onderwijs en welzijnszorg oog voor dienen te hebben. Ruimte bieden voor expressieve integratie draagt bij aan voor jongeren belangrijke en duurzame competenties, zoals regie leren nemen, omgaan met tegenslagen (veerkracht), de weg weten te vinden, flexibel zijn en is met name van belang voor talentontwikkeling. Kortom, het primaire doel van een perspectiefgerichte welzijnszorg - en hetzelfde geldt voor het onderwijs - mag niet alleen socialisering zijn maar ze is of althans ze behoort ook gelegenheid te bieden tot individualisering. Dat wil zeggen, middelen aanreiken om jongeren zich te laten ontplooien en laten ontdekken wie ze van nature het liefst zouden willen zijn. Een sociaalagogische aanpak waar de focus ligt op krachten en kansen.⁴²

Het stimuleren van de expressieve dimensie, is hierbij van belang. Het middelbaar beroepsonderwijs brengt jongeren in aanraking met de wereld van arbeid. Daar leren ze de mores van de werkvloer, de waarden en normen van de arbeidssector kennen. Het ontwikkelen van een arbeidsidentiteit helpt jongeren tegelijkertijd hun eigen identiteit te ontwikkelen. Het is een voertuig voor de gehele (persoons)ontwikkeling, noodzakelijk om zelfstandig te worden. Het stimuleren van identiteitsontwikkeling en het leggen van adequate verbindingen tussen onderwijs en arbeidsmarkt behoren eigenlijk al te beginnen in het basisonderwijs. Jeugdigen beseffen terdege dat ze over de nodige ervaring en juiste attitude moeten beschikken om vooruit te komen. Een goede pedagogische relatie tussen leerling en leerkracht is daarbij van belang. Hoewel de school van grote betekenis is voor de identiteits- en talentontwikkeling van jongeren is het beschikken over functionele netwerken en goede voorbeelden (rolmodellen) van even grote importantie. Risicojongeren zijn hier in het nadeel. Ze hebben weinig netwerken of verkeren in verkeerde kringen, hebben problematische ervaringen met het schoolse leren en zien soms weinig stimulerende - positieve - voorbeeldfuncties in hun directe leefwereld. De sociale omgeving is één van de factoren die bepaalt of iemand een intentie tot leren ontwikkelt of niet. Een langdurig werkloze vader of bijstandtrekkende moeder strekt meestal niet tot voorbeeld en draagt niet bij aan een positief zelfbeeld.⁴³

“Expressieve integratie is belangrijk, die is nu te vaak ondergeschikt. Om te kunnen participeren moet je jezelf kunnen zijn, om jezelf te kunnen zijn, je identiteit te ontwikkelen, heb je anderen nodig. Deze ontmoetingen vinden niet vanzelf plaats. Een jongere moet fouten kunnen maken, moet

⁴² M. Kooijmans (2011). *Battle zonder knokken. Talentcoaching van risicojongeren*, Amsterdam: SWP.

⁴³ R. Amghar, C. Groenen, T. Heemstadt & C. van Roemburg (2011). *Arbeidsidentiteit in het beroepsonderwijs*, Rotterdam: Hogeschool Rotterdam/lectorat Pedagogiek van het Beroepsonderwijs.

zich kunnen afzetten tegen anderen en moet zijn gedrag leren spiegelen. Daar is momenteel in onze huidige maatschappij te weinig plek voor. Je moet regisseur kunnen zijn van je eigen bestaan”.

“Betekenisgeving, expressie en identiteit zijn belangrijk voor jongeren. In principe is het een kernkwaliteit van het sociaalagogisch werken. Het gaat bij zelfredzaamheid om het moeilijk te verwezenlijken en betekenisvolle aspect van ‘sociale betrokkenheid’. Niet zelfredzaamheid in de neoliberale betekenis van individualisme maar zelfredzaamheid in nadrukkelijk samenhang met sociale betrokkenheid.”

“Er is weinig ruimte voor jongeren voor het ontwikkelen en ontdekken van de eigen identiteit. Wie kijkt en luistert naar discussies over bijvoorbeeld ‘overlast’ ziet dat vrijwel alles draait om aanpassing aan maatschappelijke normen en waarden.”

“Het gaat tegenwoordig hoofdzakelijk om socialisatie en vooral beperking. Het ontdekken en plaats geven van de eigen identiteit is geen formele opdracht meer in het welzijnswerk. Vorming speelt nauwelijks meer een rol en wordt afgedaan als soft”.

Het versterken van identiteitsontwikkeling van risicjongeren en het mobiliseren van de krachten in hun sociale omgeving is een taak van een op eigen krachtgerichte en perspectiefgeoriënteerde welzijnszorg. Opgroeien en opvoeden zijn zowel verbonden aan een schoolcontext als aan een sociale (gebiedsgebonden) context, wijk of buurt. We kunnen gevoelig aannemen dat bij minder of geen steun van huis uit of elders jongeren minder kans maken op een succesvolle schoolloopbaan en op de arbeidsmarkt. Het ontdekken en aanboren van hun onbenutte kwaliteiten (talenten) zal op een andere manier moeten worden georganiseerd, zeker wanneer we te maken hebben met risicjongeren die tussen wal en schip zijn geraakt.

Hier ligt een taak voor een ‘nieuwe’ welzijnszorg. Deels nieuw in de zin van het organiseren van nabijheid van zorg en begeleiding en vooral het versterken van de werkrelatie tussen welzijn, zorg, onderwijs en bedrijfsleven (arbeidsmarkt). We hebben behoefte aan handelingsvaardige sociale professionals. Creatieve ‘vlechtwerkers’ of ‘integralisten’, die de wegen kennen, samenwerken, het juiste klimaat creëren, zoeken naar de grenzen van de regelgeving en zelfredzaamheid zien en interpreteren als het centraal stellen, het ontdekken en ontwikkelen van toekomstpotenties en talenten. Met andere woorden: competente sociale professionals die risicjongeren opzoeken in hun leefomgeving, voor langere tijd aanspreekbaar zijn op verschillende typen van problemen en hulpvragen maar bovenal stimuleren en perspectief weten te bieden.⁴⁴

⁴⁴ A. J. Kruijer, J. de Jong, J. van Niel & C. Hijzen (2008). *De rotonde van Hamed. Maatwerk voor mensen met meerdere problemen*, Den Haag/Leiden: Nicis en Universiteit Leiden. De term ‘vlechtwerker’ ontleen ik aan M.W. de Witte & C.J. de Lange (2012). *Handboek- WMO Vlechtwerk. Vlechtwerk van professionals*, IJsselmonde: Deelgemeente Rotterdam.

Talentgedreven welzijnszorg

Dit alles vraagt deels een kanteling in de beroepshouding en de kwaliteiten van (aankomende) sociale professionals. Het hoger beroepsonderwijs dient opnieuw te doordenken waartoe en hoe we onze studenten op die toekomstige veranderingen in de welzijnszorg willen voorbereiden. Essentieel is niet af te wachten maar te anticiperen op de gaande ontwikkelingen. Afwachten betekent achter de feiten aanlopen in plaats van gelijk optrekken, laat staan vooruitlopen. Naar het zich laat aanzien zullen onze aankomende professionals naast het verwerven van beroeps-specifieke competenties meer gedegen kennis en inzicht moeten hebben van de sociaal-economische, sociaal-culturele en sociaal-politieke contexten waarbinnen risicjongeren opgroeien en leven. Sociale professionals moeten het (historische) DNA van de stad, de wijken, straten en mensen kunnen doorgronden om effectieve welzijnszorg te organiseren. Het creëren van een integratieve professionele context en daarin kunnen opereren en samenwerken met andere disciplines is onvermijdelijk en noodzakelijk. Een integratieve context is een omgeving - omvattende gezondheid, pedagogisch handelen, onderwijs, arbeidsparticipatie, welzijn, cultuur en effectieve zorg - die mede bepalend en verantwoordelijk is voor het prikkelen van talenten en onbenutte kwaliteiten van risicjongeren. Een integratieve benadering en aanpak streeft naar een balans tussen de functionele, morele en expressieve dimensies van integratie.

De curricula van de opleidingen zullen voor een deel inhoudelijk moeten meebewegen met wat er aan het veranderen is op de werkvloer in de praktijk. Is het strikte onderscheid tussen de opleidingen pedagogiek, maatschappelijke werk (mwd), sociaal pedagogische hulpverlening (sph) en cultureel maatschappelijke vorming (cmv) werkelijk nodig? Waar kunnen deze opleidingen elkaar versterken en waar zit de *cross over* die kan leiden tot de gevraagde integralistisch werker? Sterker, gelet op de tendens tot het ontstaan van welzijnszorg, lijkt de splitsing tussen enerzijds de zorgopleidingen en anderzijds de sociaalagogische opleidingen niet houdbaar en verstandig. Er kan overigens veel worden gewonnen wanneer hogeschooldocenten zelf wat meer als integralisten of vlechtwerkers zouden gaan werken in hun les- en onderwijspraktijken en daarmee een inspirerend voorbeeld zijn voor hun studenten. Het besef is aanwezig dat er wat zal moeten veranderen.

Onderwijsmanagers, curriculumvoorzitters en directieleden:

“Het doordringen van de buitenwereld in de opleidingen - outside in - verloopt wat traag. Niet alleen studenten maar ook docenten weten niet altijd wat er leeft en gaande is in Rotterdam. Hun denk- en handelingskader lijkt soms vast te zitten. Het hoger beroepsonderwijs dient zich te verhouden tot de praktijk en ontwikkelingen in de praktijk daar is niet altijd sprake van. Een omslag is nodig. Veel van onze studenten zijn vrouwen afkomstig uit blanke middenklasse gezinnen. Ze zijn gefocust op kinderen in plaats van risico- en probleemjongeren in de leeftijd van 14 tot 23 jaar. De opleidingsprofielen zouden moeten worden aangescherpt. Maar het heeft geen zin om de curricula

eventjes radicaal om te gooien. Meer dan voorheen zal er tussen de diverse opleidingen multidisciplinair moeten worden samengewerkt, vooral naar buitengericht, en met de focus op perspectief bieden en zelfredzaamheid. En waar nodig in samenhang met de lerarenopleiding en gezondheidszorg. Er zou meer gemeenschappelijke kennisinhoud moeten komen. Er is behoefte aan regie en samenwerking en niet aan concurrentie. Gemeenschappelijkheid tussen de sociale opleidingen kan op diverse manieren vorm krijgen. De opleidingen bevinden zich nu in een soort spreidstand zo niet spagaat. De landelijke profielen en opleidingsprofielen leggen te zeer de nadruk op de methodische kant/werkwijze, hoe doe je iets, terwijl het ook gaat om het bereiken van externe doelen als opleiding (scholing) en arbeid.”

Nieuw is de roep naar breed opgeleide professionals bepaald niet. In het sociaalagogische kaderprofiel *Vele takken, één stam* (2008) werd die behoefte al geformuleerd. Daarin valt te lezen dat de kern van het professioneel sociaalagogisch handelen bestaat uit het activeren, mobiliseren en versterken van het handelingsvermogen van individuen en groepen in hun eigen context/systeem (gezin, groep, wijk, buurt etc.) en vraaggericht werken. De praktijk is echter weerbarstig. Vernieuwingen en veranderingen in het onderwijs vragen geduld, overtuigingskracht en lijken ondanks goede voornemens te stranden op institutionele traagheid en soms verzet. In de landelijke opleidingsprofielen voor cmv, sph, mwd en pedagogiek zien we de neiging het unieke van de eigen opleiding te benadrukken en tegelijkertijd een brede oriëntatie te propageren. Expliciete aandacht voor onderwijs- en arbeidsmarktvragestukken ontbreekt. In de *body of knowledge* die het handelen van de aankomend sociale professional moet schragen komen termen als ‘onderwijs’ (school) en ‘arbeid’ (arbeidsmarkt, arbeidstoeleiding) nauwelijks voor.⁴⁵ Ze lijken slechts afgeleide domeinen te zijn voor de beroepsuitoefening, terwijl professionals in de praktijk meer en meer voor de uitdaging staan jongeren met een grote afstand tot de arbeidsmarkt, te begeleiden en te motiveren, ze te leren bruggen te slaan tussen straat en de werkvloer. Het is in dit opzicht jammer dat de opleiding ‘Personeel & Arbeid’ vrijwel los is komen te staan van de sociaalagogische opleidingen.

Het is eveneens betreurenswaardig dat opleidingen opbouwwerk (samenlevingsopbouw) en jongerenwerk binnen het hoger beroepsonderwijs niet of nauwelijks meer bestaan terwijl ze meer dan ooit nodig zijn en vanuit de beroepspraktijk hernieuwde belangstelling genieten. De breed georiënteerde cmv-opleiding dreigt ten onder te gaan. Juist nu in het kader van Welzijn Nieuwe Stijl gebiedsgericht werken, wijk aanpak, burgerschapsvorming en participatie weer zo belangrijk zijn. Evenzeer is het vreemd dat de sociaalagogische opleidingen over het algemeen te schuchter samenwerken

⁴⁵ *Vele takken, één stam. Kader voor hogere sociaalagogische opleidingen. Profilerings sociaal agogische opleidingen* (2008). Amsterdam: SWP. *Alert en Ondernemend 2.0. Opleidingsprofiel Culturele en Maatschappelijke Vorming* (2009). Amsterdam: SWP; *De creatieve professional met afstand het meest nabij. Opleidingsprofiel en opleidingskwalificaties Sociaal Pedagogische Hulpverlening* (2010). Amsterdam SWP; *Herkenbaar en toekomstgericht 2.0. Landelijk opleidingsprofiel voor de HBO bacheloropleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening* (2009). Landelijk opleidingsoverleg MWD, HBO-Raad; *Opvoedingsrelaties versterken. Landelijk opleidings- en competentieprofiel van de HBO-bacheloropleiding Pedagogiek* (2009). Landelijk Opleidingsoverleg Pedagogiek, HBO-Raad; *Landelijk uitstroomprofiel jeugdzorgwerker* (2010) HBO-raad, sectorraad HSAO; T. Notten (2012). ‘Opgroeien, opvoeden, beleid: en dan de beroepsopleidingen’, in: T. Notten, *Vleermuisouders en andere essays over het opgroeien in de stad*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, p 207-220.

met de lerarenopleidingen. Het lijken los van elkaar staande werelden te zijn terwijl de sociaalagogische, leraren- en ook zorgopleidingen in de praktijk vele raakvlakken kennen. Op het terrein van passend onderwijs ligt samenwerking tussen pedagogiek, sph en verpleegkunde toch voor de hand? Waarom zou een student aan de lerarenopleiding tijdens zijn vierjarige studie niet een maand stage kunnen lopen bij het schoolmaatschappelijk werk en een sph'er meelopen in klassen en lesgroepen van het vmbo of mbo? Zo vraagt de gebiedsgerichte aanpak en wijk(thuis)zorg om het samen optrekken van sociaalagogen en wijkverpleegkundigen. Immers, het bestrijden van problemen in de wijk is niet het exclusieve terrein van één van de twee beroepsgroepen maar kan alleen slagen als er in de eerstelijns door zorg- en welzijnsprofessionals wordt samengewerkt. Met andere woorden: welzijnszorg is een interdisciplinair opleidingsterrein. Nog teveel treden disciplines in het hbo gescheiden op waar samenwerking nodig is. Een meer integrale benadering is een *must* en daarin kunnen hogescholen met hun rijke aanbod aan opleidingen juist het voortouw in nemen en vooruitlopen op maatschappelijke ontwikkelingen.⁴⁶ Het is belangrijk te weten waarin onze studenten, de aankomend professionals, in tekort schieten en waar binnen de opleidingen extra aandacht aan zou moet worden geschonken. Gesprekspartners in het werkveld uitten samengevat hierover de volgende gevoelens en meningen. Oordelen, zo wordt ruiterlijk toegegeven, die ook slaan op de kwaliteiten van het eigen personeel.

“Er bestaat bij aankomend welzijnswerkers een zekere ‘angst voor complexiteit’. Studenten sociaal werk zijn vooral doeners. Ze kunnen nog weinig abstraheren, weinig doorzien en ontrafelen complexe situaties onvoldoende. Het gaat om relativeren, verbinden en vertalen. Kennis en inzicht van hoe politiek en bestuur werken, evenals kennis van de geschiedenis van het gebied, generiek kijken en samenwerken, zijn onontbeerlijk”.

“De meeste afgestudeerden zijn eigenlijk te jong en nog te onervaren om te werken met zware probleemgezinnen. Bovendien zou het wenselijk zijn wanneer er wat meer jongens in de sociale sector zouden gaan studeren en werken. Sociaal werk houdt meer in dan alleen pedagogisch met kindertjes te willen werken. Nee, je moet vooral outreachend kunnen omgaan met moeilijkere risicogroepen. Straatpedagogen hebben we nodig”.

“Het begeleiden van risicjongeren van 18 jaar en ouder die niet meer leerplichtig zijn en in principe niet meer onder jeugdzorg vallen, vraagt specifieke kwaliteiten. Opleidingen hebben voorsnog te weinig oog voor de aspecten terugleiding van school en toeleiding naar arbeid”.

“Ik maak me zorgen over de kwaliteit van de gemiddelde professional. Medewerkers kunnen te weinig conceptueel denken. Ik verwacht van hbo'ers dat zij systematisch kunnen denken en een situatie kunnen

⁴⁶ A. van der Borg (2011). *De sociale sector tussen Scylla en Charybdis. Politieke (on)macht en professionele dilemma's 25 jaar welzijnsbeleid*, Rotterdam: Hogeschool Rotterdam, p. 40-42; T. Witte (2012). 'Talentontwikkeling, een maatschappelijke zorg' in: *Journal of Social Intervention: Theory and Practice* volume 21, issue 1, p. 84-87; H. Rosendal (2012). *Werk maken van wijkzorg, (Openbare les)*, Rotterdam: Rotterdam University Press.

afpellen. Mijn professionals hebben onvoldoende oog voor goed onderwijs en arbeidskansen. Ik mis soms het reflectievermogen: ‘Ben ik nog wel de geschikte professional voor dit gezin’ of ‘heb ik nog wel de bereidheid om dit gezin een nieuwe kans te geven?’. Deze houding ontstaat door onervarenheid, onzekerheid en het willen inperken van risico’s.”

“Belangrijk in een sociale opleiding is het legitimatievraagstuk. Een welzijnswerker moet zijn handelen kunnen legitimeren jegens bewoners, zijn organisatie en overheid. Hij moet kunnen en durven reflecteren. Dit gebeurt in de praktijk maar ook in de opleidingen te weinig. De discussie, waarom zijn wij er als organisatie, wordt te weinig gevoerd, door gebrek aan voldoende kwaliteit, door de waan van de dag.”

Welke professional in de welzijnzorg hebben we nodig om risicojongeren te begeleiden en een zinvol bestaan te bieden? Mijns inziens welzijnzorgers die zich richten op participatiemogelijkheden. Sociale professionals die jongeren - afhankelijk van hun omstandigheden - minder benaderen vanuit de invalshoek van wat ze niet kunnen (de problemen en deficit) in plaats vanuit het perspectief te werken van wat ze juist wel kunnen. Er is behoefte aan en vraag naar talentgedreven professionals die gericht zijn op de potenties dat wil zeggen de kwaliteiten, de zelfredzaamheid en de expressieve dimensie van integratie van jongeren. *Casewerkers* (let wel, geen afstandelijke en regisserende casemanagers) dicht bij jongeren in het sociale domein. Werkers die risicojongeren weten te bereiken en te activeren. Geerlof maakt het volgende wat karikaturale onderscheid:

Tabel 3. De nieuwe werker.

Huidige werker	Casewerker (Allrounder)
Reductionistisch	Holistisch
Denkt in problemen	Denkt in kansen en oplossingen
Denkt van binnen naar buiten	Denkt van buiten naar binnen
Gaat uit van regelingen/kaders	Gaat uit van wat nodig is
Vast handelingsrepertoire	Improviseert
Vaste protocollen/methodieken	Werkt vanuit passie en visie (authenticiteit)
Formele opstelling	Handelt vanuit engagement
Maakt geen uitzonderingen	Handelt vanuit het individu
Heeft macht	Heeft gezag
Focus op eigen perspectief	Treedt op in het groter geheel
Negen-tot-vijf mentaliteit	Gaat voor oplossingen ook buiten kantooruren

(Bron: Geerlof, 2012, p.292)

Vrij vertaald is een talentgedreven sociale professional op zijn minst een integralist

die mensen met netwerken en activiteiten verbindt en die methodisch kan schakelen en handelen, de sociale omgeving mobiliseert om jongeren te ontzorgen, te normaliseren en mee te laten doen.⁴⁷ Een *reflective practitioner* met een nieuwsgierig onderzoekende houding die, regelmatig over zijn eigen schouders kijkend, kan uitleggen wat, hoe en waarom hij doet en continue leert van zichzelf en anderen om zo de beroepspraktijk te versterken.⁴⁸ We moeten ervoor waken dat het debat over de nieuwe sociaal werker niet verzandt in een onoverbrugbare tegenstelling van de wens tussen generalistisch (breed) of specialistisch (smal) opleiden voor het sociale domein.⁴⁹ Het is niet het een of het ander, het is niet zwart of wit. We hebben in de welzijnszorg zowel generalisten als specialisten nodig. Maar beiden zullen veel meer dan nu het geval is als integralist - vlechtwerker - moeten kunnen opereren. Met andere woorden: over verbindende capaciteiten, integralistische competenties moeten beschikken.

⁴⁷ J. Geerlof, (2011). *De 60% maatschappij*, p. 291-292; zie ook de behoefte geformuleerd door de GGD waarin een centrale rol is weggelegd voor de Centra voor Jeugd en Gezin: *Ieder kind wint 2. Zorg voor de toekomst*, 2011-2014 (2010). Rotterdam: GGD Rotterdam-Rijnmond.

⁴⁸ D. Schön (1987). *Educating the Reflective Practitioner Towards a new Design for Teaching and Learning in the Professions*, San Francisco: Jossey-Bass.

⁴⁹ M. Scholte & A. Sprinkhuizen (2012). 'Een stevig opgeleide basisprofessional. Over het opleiden van de nieuwe sociaal werker, (speciaal opleiding en werk), SOZIO, 104, februari, p. 2-3; J. Gradener (2012). 'Voeg opleiding Sociaal Werk niet samen: www.socialevraagstukken.nl/site/2012/03/23/samenvoeging-opleidingen-sociaal-werk-is-onhaalbare-kaart/

05. Werken aan de rafelrand

Het lectoraat Maatschappelijke Zorg Risicjongeren van het Kenniscentrum Talentontwikkeling wil met de programmalijn TouR samen met onderzoekers, docenten en studenten van het Instituut Sociale Opleidingen, het Instituut voor Lerarenopleidingen en andere opleidingen werken aan de rafelrand van de arbeidsmarkt om zo de stijgingskansen en maatschappelijke participatie van risicjongeren in Rotterdam te verhogen. Dit vraagt een innovatieve uitwerking en een kritische herbezinning op de positionering van de welzijnszorg, waarin een aantal niveaus en invalshoeken met elkaar in samenhang moeten worden gebracht. Het betreft: 1. Het opleiden van *up to date* talentgedreven beroepskrachten - integralisten - inclusief het innoveren en actualiseren van delen van het onderwijscurriculum waarmee beroepsopleidingen aankomend sociale professionals scholen. Met andere woorden het versterken van de praktijkgerichte leerlijn en de actuele kennis. 2. Het samen met welzijnszorgorganisaties ontwikkelen van een gedragen en bestendige visie, inclusief strategieën en praktijken, inzake een perspectiefgerichte welzijnszorg in samenhang met het gemeentelijke jeugdbeleid. Er is een gezamenlijke visie nodig die een langere houdbaarheid heeft dan de politieke termijn van vier jaar, want zolang de huidige zorg- en welzijnsector daartoe onvoldoende in staat is zal de maatschappelijke zorg in sterke mate afhankelijk blijven van politieke dagkoersen en electorale belangen. Een effectief jeugdbeleid is onmisbaar. 3. Praktijkgericht en innovatief onderzoek naar de integratieve aanpak van de welzijnszorg in Rotterdam en naar de vormgeving van perspectiefgerichte en talentgedreven zorg. Het 'werken aan de rafelrand' richt zich op thema's als jeugdwerkloosheid (positie van laagopgeleiden), toeleiding arbeidsmarkt, bestrijding voortijdig schoolverlaten, schulden, zelfredzaamheid en maatschappelijke participatie. Waarbij sociale integratie en re-integratie meer is dan functionele en morele aanpassing van jongeren maar eveneens het prikkelen van de expressieve dimensie en identiteitsontwikkeling inhoudt, om zo hun talenten - onbenutte kwaliteiten - alsnog tot hun recht te laten komen.

Rotterdam heeft een reputatie opgebouwd als 'proeftuin' zwevend tussen droom en daad.⁵⁰ Decennialang is in het laboratorium van de wereldhavenstad geëxperimenteerd met interventies en innovaties om onderwijs- en maatschappelijke achterstanden weg te werken. Veel *know how* is verloren gegaan omdat de kennisdeling en kenniscirculatie tekort schoten. We lopen daardoor het risico het wiel opnieuw te gaan uitvinden. We doen eigenlijk onvoldoende met wat we feitelijk, soms allang, weten. Die kennisparadox moet worden doorbroken door conceptuele en theoretische kennis te vertalen naar de praktijk en andersom. Het lectoraat Maatschappelijke Zorg Risicjongeren wil helpen die her en der verspreide kennis te bundelen en te verrijken door onderzoek, innovatieve praktijken, opleidingspraktijken en beleid met

⁴² E. van den Bent (2011). *Proeftuin Rotterdam. Droom en daad tussen 1975 en 2005*, Amsterdam; Boom; T. Witte (2011). 'In de ban van Rotterdam. Een sociaalhistorische audit in kort bestek', in: J. Berding & T. Witte (red.), *Opgroeien in Rotterdam. Tegendraads onderzoek in een grote stad*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, p.43-59.

elkaar te verbinden en bij te dragen aan een gerichte circulatie binnen en tussen de werelden van welzijnzorg, onderwijs, beleid en bestuur. Daarmee kom ik bij enkele hoofdlijnen van mijn onderzoeksprogramma.

TouR

Het lectoraat Maatschappelijke Zorg Risicjongeren maakt samen met het lectoraat Pedagogiek van het Beroepsonderwijs deel uit van de programmaliijn TouR (*Time out Rebound*): Het eerst tot rust en bezinning komen om je daarna weer veerkrachtig te herpakken. Het Groot Woordenboek der Nederlandse taal van Dale geeft aan 'tour' de betekenis van een rondrit of rondgang oftewel het afspeuren van iets om tot iets te komen. Dat is ook letterlijk wat we (gaan) doen. Het samen speuren en optrekken om te komen tot een meer samenhangend en effectief stelsel van welzijnzorgvoorzieningen in en buiten het onderwijs en het stimuleren van positief pedagogische klimaat. Het zal ongetwijfeld een *tour de force* worden om de rafelige randen van onze (stads) samenleving zo te krijgen dat risicjongeren op eigen kracht kunnen participeren.

Dit zullen we, zoals gezegd, doen door praktijkgericht onderzoek, innovaties (professionalisering van sociale professionals) en kenniscirculatie. Het impliceert tevens het aansluiten bij samenwerkingsverbanden als de WMO-werkplaats en het kennisnetwerk Jeugdzorg, het opzetten van leernetwerken als 'diversiteit in jeugdbeleid', het deelnemen aan de SONOR-academie (samenlevingsopbouw), synergie zoeken en bewerkstelligen samen met andere kenniscentra als Zorginnovatie (Hogeschool Rotterdam) en Dynamiek van de Stad (InHolland). Een niet oninteressant aspect van de programmaliijn TouR is het kwalitatief monitoren en evalueren van de werkwijze, effecten en *outcome* van projecten en trajecten. Het denken in effectieve interventies in ons land is van recente datum. "Hulpverleners en jeugdzorgprofessionals evalueren hun (...) interventies zelden. Van nog geen 10 procent van alle interventies die in Nederland circuleren (...) weten we iets van de effecten", schreef hoogleraar Speciale Kinder- en Jeugdzorg, Veerman, in 2008.⁵¹ Het gaat mij om veel meer dan alleen *evidence based* interventies en methodieken in kaart te brengen. Op zijn minst even belangrijk is mijns inziens het in samenhang onderzoeken van de context, de mee- en tegenwerkende factoren in en tussen de systeem- en leefwerelden.

Tot slot: talentontwikkeling in relatie tot maatschappelijke zorg. Al eerder heb ik in deze openbare les proberen duidelijk te maken dat sociale professionals, evenals leerkrachten, de neiging hebben te gaan handelen vanuit de zorgbehoefte van kwetsbare jongeren en zich te concentreren op de belemmeringen van risicjongeren in plaats van kansen en mogelijkheden. We moeten af van de helaas nog altijd tamelijk vastgeroeste opvatting, de soms *self-fulfilling expectation*: 'wie voor een dubbeltje geboren is, wordt nooit een kwartje'. Daar is een stimulerend pedagogisch klimaat voor nodig waar expressieve ruimte wordt geboden om kwetsbare jongeren zich te ontwikkelen en te werken aan hun (arbeids)identiteit. Die plek (vindplaats) is niet alleen de school, zoals ik heb betoogd. Die ruimte is ook de wijk, de buurt en de straat waar jongeren

⁵¹ M. Faas (2009). *Meten = weten? Bouwen aan een maatschappelijke en effectieve jeugdzorg*, Amsterdam: SWP, p. 7.

het merendeel van hun tijd doorbrengen. Het bieden van een zorgstructuur binnen het onderwijs alleen is onvoldoende dekkend. Voor het begeleiden en coachen zijn jongerenwerkers en andere sociale professionals in de direct sociale omgeving, soms ver buiten het schoolgebouw, noodzakelijk. Ook daar zijn sturing en het bieden van structuur voorwaarden voor activering en participatie. Pedagogische samenwerking tussen onderwijs en welzijnzorg zou ertoe kunnen leiden dat uitval van risicjongeren in belangrijke mate kan worden voorkomen. Is dat mogelijk? Jawel, leerkrachten zijn pedagogisch onderlegd en hetzelfde geldt voor sociale professionals. Pedagogiek of beter gezegd pedagogisch handelen is een verbindingsschakel, een brug, tussen de binnen- en buitenwereld van onderwijs (school) en welzijnzorg. Docenten, mentoren, zorgbegeleiders, gezinscoaches, maatschappelijk werkers, jongerenwerkers, opbouwwerkers en andere sociale beroepsbeoefenaars zouden meer dan ooit hun pedagogische kwaliteiten in samenspraak moeten toepassen in de omgang en het inspireren van risicjongeren. Dit betekent naar mijn opvatting dat ook de kennisuitwisseling en samenwerking tussen de sociale - zorg, welzijn en gezondheid - en lerarenopleidingen nog meer dan nu het geval is zou moeten worden versterkt en verrijkt. Dit zou bijdragen aan het schaven en meer beschaven van de rafelranden van de samenleving teneinde risicjongeren en kwetsbare groepen vooruit te helpen.

Via verschillende wegen en invalshoeken is en gaat het lectoraat Maatschappelijke Zorg Risicjongeren met sociale professionals in het werkveld, opleidinginstituten en andere kenniscentra op zoek naar samenbindende en samenwerkende elementen in de wereld van het welzijnswerk, de zorg, het onderwijs, het beleid en het bestuur. De ambitie is te komen tot een mogelijk nieuwe vorm van passende perspectief biedende welzijnzorg. We zijn en gaan aan de slag met:⁵²

1. **GOAL!** Een praktijk- en ontwikkelingsgerichte onderzoeksproject dat tot doel heeft door middel van cocreatie, samenwerking tussen jeugdhulp, buurtwerk, opbouwwerk en sportorganisatie - een gezamenlijke innovatieve inzet van sport te ontwikkelen die positief bijdraagt aan de sociale ontwikkeling en maatschappelijke participatie van risicjongeren.
2. **WMO-werkplaats Rotterdam**, waarin het ontwikkelen en verfijnen van integrale praktijkkennis voor professionals in zorg, welzijn en onderwijs oftewel het perspectiefgerichte werken centraal staat en moet leiden tot nieuwe scholingsmodulen voor initiële en postinitiële hbo-opleidingen in het kader van de in deze openbare les genoemde 'kanteling' van zorg naar activering; welzijnzorg.
3. Onderzoek naar de opbrengsten, effecten en betekenis van buurt- en wijkgerichte aanpakken, zoals wijkscholen en andere innovatieve experimenten in Rotterdam.
4. Bijdragen aan het versterken van de sociale professionaliteit en samenhang in de uitvoering van de zorg voor jeugd in Rotterdam in het kader van de decentralisatie van de Jeugdzorg.

⁵² Onderzoeksjaarplan *Time out Rebound* (TouR), 2012, Kenniscentrum Talentontwikkeling, Instituut voor Onderzoek & Innovatie, Hogeschool Rotterdam; Onderzoeksjaarplan *Time out Rebound* (TouR), 2013, Kenniscentrum Talentontwikkeling, Instituut voor Onderzoek & Innovatie, Hogeschool Rotterdam.

5. Participeren in de academische werkplaats DWARS: 'Diversiteit in het Jeugdbeleid/effectief jeugdbeleid' in samenwerking met InHolland, GGD, Erasmus MC en het kenniscentrum Diversiteit.
6. Opzetten, aanvragen en uitvoeren van internationale (vergelijkende) praktijkgerichte onderzoeksprojecten 'Early school leaving and drop outs' en 'Entrepreneurship centers in the local community to support vocational education of marginalized Youth'.
7. Versterking van de praktijkgerichte onderzoekscompetenties van hbo-docenten door *Research on the Job*. Een project waarin hogeschooldocenten zelf in interdisciplinaire teams onderzoek gaan doen in het kader van *Zuid Werkt!* (Rotterdam-Zuid) en dat zich specifiek richt op de daadwerkelijke (sociale) stijngsmogelijkheden op de 'stijngsladders' op de gebieden van wonen, werken, scholing etc. van bewoners aldaar.

Nawoord

Deze openbare les had nooit tot stand gekomen zonder stimulans, discussie over en kritische reflectie op mijn ideeën en opvattingen. De vele gesprekken met collega's binnen en buiten Hogeschool Rotterdam en meer in het bijzonder binnen het Kenniscentrum Talentontwikkeling, de contacten, interviews en gedachtewisselingen met het werkveld, directie, onderwijsmanagers en docenten hebben mij veel inspiratie gegeven en me waarschijnlijk weten te behoeden voor al te grote uitglijders. Aan het thuisfront en in vrienden- en kenniskring werd mij met enige regelmaat de vraag gesteld: Wat is en doet een lector en waarover gaat dat lectoraat Maatschappelijk Zorg Risicjongeren eigenlijk? Ik moet toegeven soms niet makkelijk om kort en bondig uit te leggen aan degenen die buiten de wereld van het onderzoek en het hoger beroepsonderwijs en vooral de welzijnszorg staan. Het heeft me allemaal veel input opgeleverd en mijn gedachten weten te scherpen.

Het is eigenlijk niet heel erg netjes en beleefd om sommige mensen wel persoonlijk te bedanken voor hun inhoudelijke en/of morele ondersteuning en anderen weer niet. Toch wil ik enkelen even apart noemen, uiteraard in de hoop dat anderen zich niet gepasseerd voelen, omdat zij zich op bijzondere wijze hebben ingespannen voor deze openbare les. Mijn dank gaat uit naar Anne Kooiman voor haar hand- en spandiensten: het opsporen van literatuur en documentatie, me bijgestaan bij het opstellen, afnemen en uitwerken van de vele vraaggesprekken en eerdere proefversies van de tekst voorzien van commentaar en suggesties. Natuurlijk wil ook collega lector Ton Notten danken. Niet alleen zijn ongekeerde humor en kwinkslagen doen mij deugd, maar eveneens zijn formidabele kennis op het terrein van jeugd, jeugdbeleid, onderwijs en opvoeden. Dat heb ik overigens geweten toen hij op mijn verzoek de tekst van de eerste versie van deze openbare les doornam. Verder wil ik Frans Spierings noemen, lector en directeur van het Kenniscentrum Talentontwikkeling. Een geweldig strateeg, een razendsnelle denker, een netwerker pur sang en een uitstekende onderzoeker. Ook van zijn aanwijzingen heb ik dankbaar gebruik gemaakt. Voor de logistiek, de organisatie en de publicatie van mijn openbare les wil ik mijn waardering uiten voor de inspanningen die Josephine Lappia, Rineke Keijzer en Szabinka Dudevszky hebben gepleegd. Het allermeest erkentelijk ben ik vanzelfsprekend mijn wederhelft, Irma Gouweleeuw. Zij heeft, samen met onze inmiddels op zichzelf wonende dochters Rosalie en Elianne, begripvol jaar in en jaar uit een echtgenoot en vader meegemaakt die met zeer grote regelmaat met zijn neus in de boeken zit of met zijn gedachten ergens anders in de wetenschap omdat 'hij het toch niet kan laten'.

Lijst van gespreksrondes

Het werkveld:

- Adviesraad van het kenniscentrum Talentontwikkeling over programmalijn *Time out Rebound* (Aanval op Uitval): Stek Jeugdzorg en Albeda ROC, 10 oktober 2011.
- Bureau Jeugdzorg Rotterdam (René Meuwissen), 26 maart 2012.
- Centrum voor Jeugd en Gezin (Eline Dubbeldam), 5 april 2012.
- Expertisecentrum Time Out- BOOR (Cas Smulders), 13 maart 2012.
- FlexusJeugdplein (Peter Vergouwe en Jan van Gerwen), 14 maart 2012.
- GGD, Regie & Beleid (Jurriën Heydelberg), 8 mei 2012.
- GGD (Wim Timmermans), 20 maart 2012.
- HEF-groep (Arjen Verwoerd), 21 februari 2012.
- Horizon (Chris Kuiper), 23 februari 2012.
- Jongerenloket Rotterdam (Paul Wiese en Ester Dielisse), 26 maart 2012.
- MEE (Marjoleine Lewis), 27 maart 2012.
- Pameijer (Joke Ellenkamp en Freek Heerema), 14 maart 2012.
- Ronde Tafelgesprek 'Talentontwikkeling: een activerende maatschappelijke zorg', jaarconferentie 2012, Platform Lectoren Zorg & Welzijn, 28 maart 2012.

- Rotterdams Offensief (Piet Boekhoud en Leo Noordegraaf),
10 januari en 11 april 2012.
- SONOR opbouwwerk (Angelina Adams en Anton van Genabeek),
17 januari 2012.
- Wethouder Sociale Zaken - werk en inkomen- Zorg & Sport (Marco Florijn),
15 mei 2012.

Hogeschool Rotterdam

- Directeuren Instituut Sociale Opleiding (Eric Bezemer en Jeroen Oversier)
23 november 2011 en 20 maart 2012.
- Directeur Instituut voor Lerarenopleiding (Rob Elgershuizen),
8 december 2011 en 14 maart 2012.
- Management Externe Betrekking ISO (Carla Stolk),
20 februari 2012.
- CMV professionaliseringsdag docenten,
2 februari 2012.
- Onderwijsmanager Pedagogiek (Gerard Neger),
21 februari 2012.
- Onderwijsmanager Sociaal Pedagogische Hulpverlening (Henk Schotpoort),
21 februari 2012.
- Onderwijsmanager Maatschappelijk Werk (Rob Overkamp),
27 maart 2012.
- Curriculum voorzitter Maatschappelijk Werk (Henk Koetsveld),
27 maart 2012.

Naast de bovengenoemde 'formele' gesprekrondes hebben nadien nog vele andere 'informele' gedachtewisselingen plaatsgevonden met collega's binnen het kenniscentrum Talentontwikkeling, docenten en lectoren van diverse opleidingen binnen de hogescholen Rotterdam en InHolland, uitvoerend professionals van zorg- en welzijnsinstellingen in Rotterdam en omgeving, ambtenaren van de voormalige diensten Sociale Zaken & Werkgelegenheid en Jeugd, Onderwijs en Samenleving.

Over de auteur

Dr G.T. (Toby) Witte (1955) studeerde, na het behalen van een MO-A akte Geschiedenis en staatsinrichting, aan de Rijksuniversiteit Leiden Moderne geschiedenis en Sociale wetenschappen - in het bijzonder Politicologie - en promoveerde in 1990. Hij publiceerde diverse boeken en artikelen over internationale betrekkingen en over stadsregionaal (lokaal) beleid en bestuur. Op het terrein van grootstedelijke vraagstukken publiceerde Witte over sturing van de welzijnssector, jongeren & geweld, participatie, sociaal investeren, radicalisering moslimjongeren, voortijdig schoolverlaten en verricht(te) hij enkele landen- en steden-vergelijkende studies.

Witte is achtereenvolgens jongerenwerker, ambtenaar huisvesting, leraar geschiedenis & maatschappijleer in voortgezet onderwijs geweest en enige tijd adjunct-directeur/conrector van een scholengemeenschap. Vanaf 1996 was hij hoofddocent Bestuurskunde en Politicologie bij diverse hogescholen en zelfstandig onderzoeker en adviseur. Van 2001 tot en met 2007 was Witte onderwijsmanager van de masteropleiding Pedagogiek/Urban Education en nadien hoofd van het Expertisecentrum Praktijkgericht Onderzoek dat verbonden was aan het Instituut voor Sociale Opleidingen van Hogeschool Rotterdam. Sinds oktober 2011 is Toby Witte benoemd tot lector Maatschappelijke Zorg Risicjongeren bij het Kenniscentrum Talentontwikkeling van het Instituut voor Onderzoek & Innovatie van Hogeschool Rotterdam. Buiten deze betrekking is hij lid van de Rekenkamer Spijkenisse.

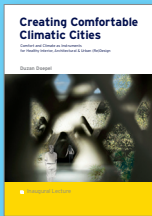
Eerdere uitgaven

van Rotterdam University Press

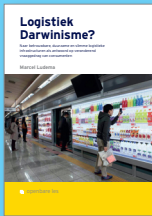
Adaptive urban development

Auteur Rutger de Graaf
 ISBN 9789051797992
 Verschijningsdatum november 2012
 Aantal pagina's 63
 Prijs € 14,95

Creating Comfortable Climatic Cities

Auteur Duzan Doepel
 ISBN 9789051798005
 Verschijningsdatum oktober 2012
 Aantal pagina's 67
 Prijs € 14,95

Logistiek Darwinisme?

Auteur Marcel Ludema
 ISBN 9789051797954
 Verschijningsdatum juli 2012
 Aantal pagina's 37
 Prijs € 14,95

Werk maken van wijkzorg

Auteur Henk Rosendal
 ISBN 9789051799019
 Verschijningsdatum april 2012
 Aantal pagina's 45
 Prijs € 14,95

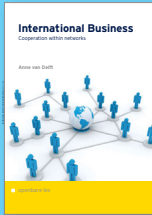
Pedagogiek als tweede natuur

Auteur Piet Boekhoud
 ISBN 9789051797633
 Verschijningsdatum september 2011
 Aantal pagina's 57
 Prijs € 14,95

Maatschappij en vastgoed bevrijd uit de Gordiaanse knoop

Auteur Arnoud Vlak
 ISBN 9789051797602
 Verschijningsdatum september 2011
 Aantal pagina's 47
 Prijs € 14,95

International Business

Auteur Anne van Delft
 ISBN 9789051798104
 Verschijningsdatum juni 2011
 Aantal pagina's 35
 Prijs € 14,95

Culturele Diversiteit

Auteur Hugo Bongers
 ISBN 9789051797565
 Verschijningsdatum juni 2011
 Aantal pagina's 35
 Prijs € 14,95

Inspiratiebundel 2 - Gesprekken met docent-onderzoekers

Onder redactie van Sandra Storm-Spuijbroek en Daphne Hijzen
 ISBN 9789051797527
 Verschijningsdatum maart 2011
 Aantal pagina's 88
 Prijs € 12,50

Inspiratiebundel - Acht gesprekken met lectoren over kenniscreatie en kenniscirculatie

Onder redactie van Josephine Lappia en Jittie Brandsma
 ISBN 9789051797152
 Verschijningsdatum april 2010
 Aantal pagina's 44
 Prijs € 12,50

Exemplaren zijn bestelbaar via www.hr.nl/onderzoek/publicaties
 Hier zijn ook eerder verschenen uitgaven van Rotterdam University Press beschikbaar.

Perspectiefgerichte en talentgedreven welzijnszorg

Werken aan de rafelrand

Een van de uitdagingen waar we voor staan, ligt in het opleiden van jongeren voor de arbeidsmarkt. Zorgwekkend is het aantal voortijdige schoolverlaters zonder startkwalificatie. Door een opeenstapeling van problemen lukt het ze niet hun opleiding af te maken en dreigen daarvoor maatschappelijk af te glijden. Hun kansen op de arbeidsmarkt zijn gering. Rotterdam telt enkele duizenden van zulke risicojongeren. Om deze jongeren te helpen zijn innovatieve sociale professionals nodig. In deze openbare les constateert lector Toby Witte dat de zorg- en welzijnssectoren versnipperd zijn georganiseerd en onvoldoende aanvullend functioneren. Dit vermindert de slagvaardigheid en het probleemoplossend vermogen van sociale professionals om risicojongeren perspectief te bieden.

Er is een kanteling van verzorging naar activering nodig waarbij nieuwe oplossingsarrangementen oftewel vernieuwingen van het 'zorgdenken' centraal staan. En niet alleen dat, want zorg en welzijn zullen volgens Witte gaan smelten tot 'welzijnszorg'. De vraag daarbij is, over welke competenties sociale professionals moeten beschikken om een meer perspectiefgerichte en activerende welzijnszorg van de grond te tillen. Witte constateert een groeiende behoefte aan ondernemende, talentgedreven, sociale professionals die ongeacht hun generalistische of specialistische opleidingsachtergrond vooral ook moeten kunnen optreden als verbinder in complexe situaties. De zorg- en welzijnsopleidingen spelen hier een belangwekkende rol en zullen ongetwijfeld in het kader van de kanteling naar welzijnszorg, van zorg naar activering, naar perspectiefgericht en talentgedreven werken moeten meebewegen om up to date opgeleide sociale professionals af te leveren.

Lectoraat Maatschappelijk Zorg

Met het lectoraat Maatschappelijke Zorg Risicojongeren, dat deel uitmaakt van het Kenniscentrum Talentontwikkeling, wil lector Toby Witte bijdragen aan het verbeteren en versterken van de welzijnszorg.

ISBN 978 90 5179 813 5

9 789051 798135